

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Hadislerde Ruhbanlık: “İslam’da ruhbanlık yoktur” Rivayeti Bağlamında Bir İnceleme

Monasticism/Priesthood in Hadiths: A Study in the Context of the Narration "There is no monasticism/priesthood in Islam"

Fatih Bayram

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assist. Prof., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Manisa / Türkiye
fatih.bayram@cbu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-7745-0964>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 11.09.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 15.12.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

DOI: 10.33420/marife.1173656

Cite as / Atıf: Bayram, Fatih. “Hadislerde Ruhbanlık: “İslam’da ruhbanlık yoktur” Rivayeti Bağlamında Bir İnceleme”. *Marife* 22/2 (2022): 785-819. <https://doi.org/10.33420/marife.1173656>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakka: “This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.” / “Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.”

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Hadislerde Ruhbanlık: “İslam’da ruhbanlık yoktur” Rivayeti Bağlamında Bir İnceleme

Özet

“Ruhbanlık” ve “ruhban” terimleri ayet ve hadislerde yer alması, bu minvalde de Tefsir, Hadis, Tasavvuf ve Dinler Tarihi gibi farklı bilim dallarıyla bağlantısı sebebiyle dinî terminolojinin önemli kavramları arasındadır. İslam düşünce tarihinde ve yaşam pratiklerinde müspet ya da menfi yaklaşımlarla kendisine yer bulmuş görünmektedir. Bu nedenle bahis konusu farklı alanların ilgisine mazhar olmuştur. Ancak diğer alanlarda çalışılmış olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde Hadis sahasında konuyla ilgili müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalarda ilgili hadislere atıflar olsa da konuyla/kavramla bağlantılı tüm rivayetlerin derlenip değerlendirilmesi söz konusu değildir. Ayrıca modern dönemde bilhassa “İslam’da ruhbanlık yoktur” rivayeti bir slogan gibi kullanılarak her türlü dinî-ilmî otoritenin reddi için delil yapılmıştır. Bu minvalde çalışmamız öncelikle ruhbanlık lafzının yer aldığı rivayetleri içeriklerine göre altı gruba ayırarak derlemiştir. Birinci grup rivayetler evlenmemeyi ve bekâr yaşamayı ruhbanlık olarak tanımlamaktadır. İkinci gruptakilerde ruhbanlık “evli olduğu halde kişinin hanımıyla cinsel ilişkiden uzak durması” şeklinde tanımlanır. Üçüncü gruptaki rivayetler ruhbanlığı ibadet maksadıyla toplumdaki uzak kalarak münzevi bir hayat sürmek şeklinde tanıtır. Dördüncü gruptakiler kelimenin sözlük anlamından hareketle ruhbanlığı “huşu ve mahviyet hali” olarak tasvir etmektedir. Beşinci gruptaki rivayetler ise onu “Allah yolunda cihad etmek” şeklinde tanıtır. Altıncı grupta ise -öncekilerden farklı olarak- herhangi bir bağlam zikredilmeyen “İslam’da ruhbanlık yoktur” rivayeti yer alır. Tüm rivayetlerin sıhhat durumlarına bir fikir verecek boyutta temas edilmiş, akabinde de kavramın ve başlıkta yer verdiğimiz rivayetin anlam sınırlarının tespitine çalışılmıştır. Bu noktada dinî bir metnin bilhassa nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyacağından hareketle bağlam tespiti yapılmaktadır. Tüm rivayetler dikkate alınarak anlam bütünlüğü temin edilmiş, kavramın zaman-zemin, dil ve Kur’an’daki kullanımları açısından neye tekabül ettiği ortaya konulmuştur. Esas itibarıyla ruhbanlık Hristiyanlıkla, bir açıdan da Yahudilikle alakalıdır ve iki türünden söz etmek mümkündür. Birincisi; dinî ve ilmi otorite olmaktan öte bir tür yaşam tercihinin tekabül eden, evlenmeyerek dünya lezzetlerinden uzak kalarak münzevi bir hayat sürmeyi ifade eden (informel) ruhbanlıktır. Vahyin ilk muhataplarının yakından tanıdığı da bu tür ve onun temsilcileridir. İkincisi ise dini anlama, anlatma, dinî metinleri yorumlama ve din adamlığını muhtevî bir otorite anlamındaki (formel) ruhbanlıktır. Rivayetlerde bahsedilen bunların birincisidir. İkinci tür (formel) ruhbanlık ise sadece ayetlerde yer almıştır. Gerek ayetler gerekse rivayetler her iki türün de varlığını reddetmemekte, mevcut hallerini onaylamayarak tashih etmekte ve ruhban sınıfını bazı ontolojik hataları ile ahlakî zaafı hususunda kınayarak uyarılarda bulunmaktadır. Ayrıca rivayetlerin “müsamahakâr/kolay, mutedil ve hanif” vasıflarını haiz alternatif bir ruhbanlık ya da yaşam şekli ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak vahyin ilk muhataplarından başlayan tarihi süreç içerisinde rivayetlerdeki “ruhbanlık” lafzı Müslümanlar tarafından bir dini otorite şeklinde anlaşılmalıdır. Zira konu başlığımız olan “İslam’da ruhbanlık yoktur” haricindeki tüm rivayetler bir bağlam içerisinde nakledilmiştir ve zikredilen bağlamlar, kavramın “dini ve ilmi otorite” şeklinde anlaşılmasına mücadele etmemektedir. Sonuç olarak “ruhbanlık” ve ilgili rivayetlerin İslam dünyasının Batı karşısında gücünü yitirmeye başladığı zamanlara kadar “evlenmemek”, “toplumdan ve bazı dünyevi lezzetlerden uzak kalarak ibadetle meşgul olmak” şeklinde anlaşılması gerektiği hususunda ittifak edilmiş görünmektedir. Aynı şekilde Tasavvuf’un da bu unsurları -birer hayat doktrinine dönüştürmeden- bir eğitim usulü olarak kullandığı kabul edilmiş ve kavrama menfi bir anlam yüklenmemiştir. Hatta ittifak edilen anlam içeriğiyle uyumlu olacak şekilde “rahib” lafzı bazı önde gelen Müslüman âlimlerin vasfı olarak ve onları tanımlamak üzere dahi kullanılmıştır. Ancak İslam dünyasının zayıflamasıyla paralel bir şekilde menfi yaklaşımlar ve değerlendirmeler kavramın anlam dairesine girmeye başlamıştır. Son noktada Batı’nın kilise otoritesini bertaraf ederek ilerlediği ön kabulünden mülahem menfi bir yaklaşımla, reddedilmek ya da pasifleştirilmek istenen her türlü dini ve ilmi kurum, kuruluş, kişi, eser de birer “otorite” olmalarından hareketle “ruhbanlık” kavramının kapsamına dâhil edilmiştir. Hâlbuki bağlam dikkate alındığında “İslam’da ruhbanlık yoktur” rivayetinin bu doğrultuda anlaşılması mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ruhbanlık, Ruhban, İslam, Otorite

The Monasticism/Priesthood in Hadiths: A Study in the Context of the Narration "There is no monasticism/priesthood in Islam"

Summary

The terms of "monasticism" and "priesthood/clergy" are among the important terms of religious terminology as they are included in the Qur'an and hadiths, and they are related to religious disciplines such as Qur'anic Exegesis, Hadith, Sufism and History of Religions. It seems to have found a place for itself in the history of Islamic thought and life practices with positive or negative approaches. For this reason, it has attracted the attention of the mentioned different fields. Although it has been studied in other disciplines, as far as we can determine, there is no detached research on the subject in the discipline of Hadith in our country. Even though there are references to relevant hadiths in the studies, not all narrations related to the subject/concept have been compiled and criticized. In addition, the narration of "There is no monasticism/priesthood in Islam" has been used as an argument to reject all kinds of religious-scientific authority in the modern period. In this context, our study firstly collects the narratives of the word "monasticism" within six groups according to their contents. The first group of narrations describe "not to get married" and "single living" as monasticism. Those in the second group describe monasticism as abstinence from sexual relations while being married. The narrations in the third group describe monasticism as anchorite and staying away from society for worship. Those in the fourth group describe awe and humility as monasticism in accordance with the dictionary meaning of the word. The narrations in the fifth group describe it as jihad in the way of Allah. In the sixth group, there is only the narration of "There is no monasticism/priesthood in Islam" without any context, unlike the ones in other groups. Our research refers to authenticity evaluation of all narrations enough to give an idea and then tries to determine the limits of meaning of the concept and narration in the title. At this point, it determines the context about how we should not understand a religious text. By taking into account all the narrations, the integrity of meaning has been ensured and it has been revealed what the concept corresponds to in terms of time-ground, language and its usage in the Qur'an. In essence, the monasticism is related to Christianity and in a sense Judaism and it is possible to talk about its two types. The first one is the (informal) monasticism which corresponds to a kind of life preference rather than being a religious and scientific authority and means to lead a solitary life by staying away from worldly pleasures. It is this type and its representatives who are well known by the first addressees of the revelation. The second one is the (formal) monasticism/priesthood which means understanding and explaining religion, interpreting religious texts, and an authority including clergy. The first one is mentioned in the narrations. The second type (formal) monasticism/priesthood is only included in the verses. Both verses and narrations do not deny the existence of both genres, correct their current state by disapproving, and warn the clergy by condemning some of their ontological mistakes and moral weaknesses. In addition, it is seen that the narrations reveal an alternative priesthood or way of life with the characteristics of "tolerant/easy, moderate and hanif". However, the word of "monasticism/priesthood" in the narrations have not been understood by Muslims as a religious authority in the historical process that started from the first addressees of the revelation. Because all the narrations except our subject title "There is no monasticism/priesthood in Islam" have been narrated in a context and the contexts mentioned do not allow the concept to be understood as "religious and scientific authority. As a result, it seems to have been allied that "monasticism/priesthood" and relevant narrations should be understood as "not getting married" and "to be engaged in worship by staying away from society and some worldly pleasures" until when Islamic World began to lose its power against the West. Likewise, it was accepted that Sufism used these elements as an educational procedure without transforming them into a doctrine of life and no negative meaning was imposed on the concept. In fact, the word of "priest" was used as the characteristic of some leading Muslim scholars and even to define them in compliance with the agreement on its meaning. However, in parallel with the weakening of the Islamic world, negative approaches and evaluations have begun to enter the meaning circle of the concept. At the last point, in an inspiration from the pre-acceptance that the West progressed by eliminating the church authority, all kinds of religious and scientific institutions, organizations, figures and works that had been intended to be rejected or made passive were accepted as "authority" and included in the scope of the concept of "monasticism/priesthood". However, when the context is taken into consideration, it does not seem possible to understand the narration of "There is no monasticism/priesthood in Islam" in this way.

Keywords: Hadith, Monasticism, Priesthood, Islam, Authority

Giriş

“Ruhbanlık” ve “ruhban” terimleri hem ayet ve hadislerde yer alması, hem muhteva olarak İslam düşünce geleneğinde ve dînî yaşam pratiklerinde müspet ya da menfî yaklaşımlarla kendisine yer bulması, hem de -öncelikle Hıristiyanlıkla bağlantılı olarak- dinler tarihinin ilgi alanına dâhil olması hasebiyle dînî terminolojinin önemli kavramlarından. Söz konusu geniş hinterlandı sebebiyle de farklı bilim alanları tarafından tetkik edilmiştir. Nitekim ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda Tefsir¹, Tasavvuf² ve Dinler Tarihi³ açısından müstakil araştırmalara konu olmuştur. Ancak görebildiğimiz kadarıyla Hadis alanında konuyla ilgili rivayetlerin müstakil bir derleme ve incelemesi yapılmamıştır. Bizi böyle bir araştırmaya sevk eden birinci sebep bu olsa da ikinci ve asıl sebep, bu kavramların yer aldığı rivayetlerin “bağlam-anlam” düzleminde incelenmesinin elzem olduğu yönündeki kanaatimizdir.

Zira Hz. Peygamber döneminde vahiyyle hayat yani realite arasında bir açıklık söz konusu olmamıştır. Ancak onun vefatından sonra vahiy ve hadisler varlığını devam ettirirken hem muhatapları hem de muhatapları açısından durumları değişmeye başlamış, özellikle fetihlerle birlikte ortaya çıkan yeni problemler, “otoritesini salt vahiyden alan nihaî bir karar mercî bulunmaksızın” çözüm bekler hale gelmiştir. Bu da İslam’ın hızla yayılmasıyla birlikte onun nasıl ve hangi araçlarla anlatılacağı, yeni toplumsal şartlarda nasıl yaşanacağı gibi sorunları gündeme getirmiştir⁴ ki esas itibarıyla bu, dînî metinlerin yeniden anlaşılıp yorumlanması ihtiyacını ifade etmektedir. Ancak ayet ve hadislerin birincil/doğrudan muhatapları için anlama ameliyesindeki akış “anlatan-anlatım-anlatılan” şeklinde olup “anlatan”a “ne demek istediğinin” sorulması mümkün olduğundan “anlam”, “anlatılan”dan ibaretken Hz. Peygamber’den sonraki ikincil/dolaylı muhataplar için akış, anlayan öznenen hareketle şekillenmiş ve “anlayan-anlama-anlaşılan” formuna dönüşmüştür. Yani artık “anlam”, “anlaşılan”a tekabül etmekte, doğal olarak da anlayan öznenin çabası, idraki ve zihin dünyası devreye girmektedir.⁵ Bugün bizler de dâhil tâbiînden itibaren

¹ Fethi Ahmet Polat, *Kur’ân’a Göre Ruhbanlık ve Rabbanilik*. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Orhan Atalay, “Ahbâr ve Ruhbân (Kur’ân’ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (30 Haziran 2006), 27-40.

² Süleyman Uludağ, “Ruhbanlık ve Tasavvuf”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13 (2004), 9-23; Ahmet Cahid Haksever, “‘Ruhbanlık’ Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvuf İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (30 Haziran 2013), 5-30.

³ Rauf Karakurt, *Hristiyanlıkta Ruhbanlık* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Öznur Gider, *Budizm ve Hristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı (Karşılaştırmalı Bir Araştırma)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Hatice Salar, *Hristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Nadide Şahin, *Hristiyanlık’ta Ruhbanlık Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Önder Kaya, *Katolik Kilisesinde Ruhbanlık Anlayışı* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁴ Bkz. Ömer Türker, *Anlamı Tamamlamak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 15.

⁵ “Anlam” ve “anlama faaliyetine” dair geniş açıklamalar için bkz. Düccane Cündioğlu, *Kur’an’ı Anlama’nın Anlamı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 7-23; Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 295-299.

gelen tüm nesiller için durum tam olarak bundan ibarettir ve içerisinde çeşitli riskler barındırmaktadır. Bunların belki en başta geleni ise değişen şartların etkisinde kalarak metinlerdeki ibarelerin "mefhum ve kapsamının değiştirilmesi"dir. Kanaatimizce her dönem için geçerli olmakla beraber bilhassa İslam'ın otantik şartlarından tamamen farklı bambaşka bir zihin dünyası tesis eden modern zamanların içerisindeki anlama faaliyetinin taşıdığı en büyük risk budur.

Bahsi geçen sebeplere istinaden dinin hangi araçlarla ve nasıl anlatılıp yaşanacağı sorunu başta dil bilimleri olmak üzere tümüyle İslamî ilimlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu minvalde zuhur eden temel bilim dalları Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf olmuştur.⁶ İslamî ilimlerin teşekkülü ise devamında kurumsallaşmayı getirmiştir ki bu da tarihî süreç içerisinde inşa edilen "medrese" ve "tekke"ye karşılık gelmektedir. Son noktada ortaya çıkan şey, dînî metinlerin nasıl anlaşılıp yorumlanmasının sınırlarını tespit eden "kurumsal yorum alanları"dır. Onlar vasıtasıyla dînî metinler, birer hukuk ve ahlak normuna yani kültür ögesine dönüşerek hayatın/realitenin bir parçası haline almıştır.⁷ İfade ettiğimiz bu hususların bize göre doğruluğunu teyit eden, aynı zamanda da araştırma başlığımızda yer alan "ruhbanlık" kavramını ve ilgili rivayetleri tetkik edilmesi gereken birer probleme dönüştüren ise yakın tarihimizde şahit olduğumuz bazı gelişmelerdir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz sürecin tersine döndürülmek ya da yönünün değiştirilmek istendiği yani bir başka kültür ve medeniyetin değerlerine sahip olmanın hedeflendiği zamanlarda özellikle mevcut yorum alanlarının pasifleştirilmeye ya da bertaraf edilmeye çalışıldığı görülmüş, bu amacın gerçekleştirilmesi için de yine dînî metinlere -bilhassa da hadislere- başvurulmuştur. Bu yapılırken şu iki söylemden birisi ya da her ikisi birden kullanılmıştır: Ya menşei mezkûr yorum alanları olan uygulamalar, özellikle "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetine istinat edilerek "ruhbanlık" sayılmış, tatbik ve tavsiye edenler de "ruhban" sınıfını oluşturmuş⁸ ya da onlara ve temsilcilerine itibar edenlerin hali "ruhbanı rab edinmek" olarak tanımlanmıştır.⁹ Böylece büyük oranda ve kurumsal olarak ortadan kalkmaları ya da fonksiyonlarını yitirmeleri temin edilebilmiştir. Çünkü "modernlik, bir paradigma olarak merkezi düşünme ve yaşam pratiklerini belirler şekilde inşa edildiğinde kendisinden önceki paradigmanın kurum ve kavramları onun içinden yeniden anlamlandırılır."¹⁰ Sonuçta da metinle hayatın birbirinden ayrılması ve metnin dönüştürücü gücünü yitirmesi söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda âlimlere hürmet etmek ruhban sınıfına hizmet etmek, Allah'la kul arasına araçlar koymak olarak tanımlanmış; tarihe ve geleneklere itibar edip hürmet gösterenler atalar dinini yaşatmakla ve şirke düşmekle itham

⁶ Bkz. Türker, *Anlamı Tamamlamak*, 25-27.

⁷ "Yorum alanı" ve "kültür" bağlantılı geniş bir değerlendirme için bkz. Fatih Bayram, "Hadisten Kültürel Norma: Rivayet-Tasavvuf-Kültür", *Türk Kültürü, Sanatı ve Edebiyatında Hadisler Sempozyumu - Bildiriler Kitabı*, ed. Zeynep Ekici - Melek Yalvaç (İstanbul: Meridyen Destek Derneği-Seçil Ofset, 2022), 1/67-95.

⁸ Zikrettiğimiz konu ve rivayetle bağlantılı bir örnek ve değerlendirme için bkz. İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 76-104.

⁹ Örnek için bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 10/324-341.

¹⁰ K. Oya Paker, "Bireyselleşme Ekseninde Farklılaşan Din Temsillerimiz", *Eskiye* 19 (13 Aralık 2010), 113.

edilmişlerdir.¹¹

Söz konusu manzara müsellemler bir hakikate işaret etmektedir ki o da bir konuyla ilgili tüm rivayetlerin bir araya getirilmesi ve bağlamlarının tespitidir. Zira bu, yeni şartlarda dînî metinlerin yanlış anlaşılması ve hatalı istidlale kaynak teşkil etmemesi yani ihtiva ettikleri kavramlarla beraber bağlamlarından koparılacak gayrın meşrulaştırıcısı haline getiril(e)memesi adına son derece kritik önemi haizdir. Bu noktada Haricilerden İbnü'l-Kevvâ'nın Hz. Ali'ye (öl. 40/661) hakem olayını kasdederek "Biz insanların verdiği hükme razı değiliz. Kur'an'ın hükmüne razıyız" demesine karşılık onun da "Biz bir yaratılmışı değil, sadece Kur'an'ı hakem tayin ettik. Kur'an ise iki kapak arasında yazılı bir hattır ve kendi kendine konuşmaz. Onu insanlar konuşturur..." cevabını vermesi¹² meseleyi özetleyen manidar bir anekdotur. Yani başta, konu edindiğimiz rivayet olmak üzere içerisinde yaşadığımız modern dönemde dînî metinleri hangi insan, daha doğrusu hangi zihin/kavram dünyasına sahip insan konuşturmaktadır? Ve bu bağlamda klasik dönemde zahîrî ve batınî ilimlerde birer otorite kabul edilen unsurların pasifleştirilmesinde ve yeni ilim/bilim anlayışı ile yeni ulema(!) sınıfının etkin hale getirilmesinde ciddi bir argüman ve hatta bir slogan olarak kullanılan "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetinde ve ilgili diğer rivayetlerde yer alan "ruhbanlık" lafzı neye tekabül etmekte, onunla ne murat edilmektedir?

Araştırmamızda öncelikle "ruhbanlık" lafzını muhtevî rivayetler ile kaynakları, akabinde ise bağlamları tespit edilmekte; son olarak da tarihî süreç içerisinde rivayetlerin nasıl anlaşıldığı üzerinde durularak bir sonuca varılmaktadır.

1. Rivayetlerin Kaynakları

Bu başlık altında konuyla ilgili tüm rivayetler tek tek sıralanmayacak ve ayrı ayrı sıhhat değerlendirmesine tabi tutulmayacaktır. Benzer manalı rivayetler gruplandırılacak ve manayı değiştirmeyen farklılıklar dikkate alınmayarak kaynakları gösterilecektir. Ayrıca içerisinde "ruhbanlık" lafzı yer almamakla beraber zikredeceğimiz rivayetlerle mana olarak aynı ya da benzer başka hadisler de bulunmaktadır ki dipnotlarda onların kaynakları da verilecektir. Rivayetlerin sıhhati hakkında ise bir fikir verecek genel tespitler yapmakla yetinilecektir. Zira bize göre bu husus müstakil bir çalışmayı gerektirecek genişliktedir.

Bu bağlamda ruhbanlığın söz konusu edildiği rivayetleri altı grup halinde bir araya getirmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz:

1.1. Birinci Grup

Evlenmemeyi ve bu şekilde kadınlardan uzak durmayı ruhbanlık olarak

¹¹ Dücane Cündioğlu, *Hakikat ve Hurafe* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), 52-53.

¹² Ebu'l-Muzaffer Şemsüddin et-Türki el-Bağdâdî Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434), 6/305-306. Ayrıca bu bağlamda bazı değerlendirmeler için bkz. Mehmet Ergün, *Vaaz Ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 17-18.

tanımlayan hadislerdir. Bu grubu temsilen "sahih" hükmü verilen¹³ bir rivayette Hz. Peygamber, kıyamet gününde ümmetinin çokluğuyla övüneceğini beyan ederek evliliğe teşvik etmekte, evlenmemekten sakındırmakta ve bu doğrultuda nikâhtan/evlilikten uzak durmayı "Hristiyanların ruhbanlık uygulaması-كربانية النصارى" şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴

Rivayetin kaynaklarına dikkat edildiğinde aynı metnin "ruhbanlık" lafzını ihtiva etmeyen meşhur tariklarının yer aldığı eserlerin hadis literatüründe daha muhterem kabul edilen kaynaklar olduğu görülecektir.

Yine bu gruba dâhil edilebilecek rivayetlerden olmak üzere varlıklı olmasına rağmen eşi ya da cariyesi bulunmayan Akkâf b. Vedâ'a el-Hilâlî isimli sahabiye Hz. Peygamber "Şayet Hristiyanlar içerisinde olsaydın onların ruhban sınıfından/rahiplerinden olurdu" buyurarak kendi sünnetinin nikâh olduğunu beyan etmiştir.¹⁵ Ancak bu rivayetin zayıf olduğu değerlendirilmektedir.¹⁶

¹³ Bkz. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 7/308-313; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 471; Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin Elbânî, *Silsiletü Ehâdisi's-Sahîha* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1415), 4/385; Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Zâyâdâtühü* (b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 1/566.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Musnedu'r-Rûyânî*, thk. Eymen 'Alî Ebû Yemânî (Kahire: Muessesetu Kûrtûba, 1416), 2/274 (No. 1188); Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 7/125 (No. 13457); Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, thk. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmîd - Muhtar Ahmed en-Nedvi (Riyad - Bombay: Mektebetü'r-Rüşd - Dâru's-Selefiyye, 1423), 7/340 (No. 5099); Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime - Dâru'l-Gays, 1419), 8/266 (No. 1638); İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/312. Beyhakî'nin *Şu'abu'l-İman*'da tahrîc ettiği rivayette "رهبانية" yerine aynı manadaki "تبتل" kelimesi geçer ve Hz. Peygamber'in onu yasakladığı ifade edilir. Rivayetin رهبانية lafzı yer almayan benzer manadaki diğer tarikları için bkz. Ebû Osman el-Horasânî Said b. Mansur, *es-Sünen*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403), 1/164 (No. 490); Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421), 20/63 (No. 12613), 21/191 (No. 13569); Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, ts.), "Nikâh", 1 (No. 1846); Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Nikâh", 4 (No. 2050); Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 13/95 (No. 6456); Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sahih*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1414), 9/338 (No. 4028); Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Tarık b. İvedullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 5/207 (No. 5099); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/131 (No. 13476); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid Zıyâuddin el-Makdisî, *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*, thk. Abdulmelik b. Abdullah b. Düheş (Beyrut: Dâru Hızır, 1420), 5/261-262 (No. 1889).

¹⁵ Ebû Bekr es-San'ânî Abdürrezâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 6/171 (No. 10387); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/355 (No. 21450); Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dümeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404), 12/260-261 (No. 6856); Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 18/85 (No. 158); Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 7/336 (No. 5094).

¹⁶ Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ebu Bekir el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Hüsâmu'ddin el-Makdisî (Kahire: Mektebetü'l-Makdisî, 1414), 4/250 (No. 7297); Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Haleb: Dâru'l-

1.2. İkinci Grup

Evli olduğu halde kişinin, hanımlarından uzak durmasını ruhbanlık olarak tanımlayan hadislerdir. Bu grupta -bilhassa Osman b. Maz'ûn gibi- evli sahabilerin hanımlarından uzak kalarak sadece ibadete yönelme arzusu ruhbanlık şeklinde nitelenmekte ve böyle hareket etmenin sünnetten yüz çevirmek olduğu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber bu hakikati bazen “لم أومر بالرهبانية – Ben ruhbanlıkla emrolunmadım” diyerek beyan etmektedir. “Kitabu'n-Nikâh” başlığı altında tahriç edilen rivayet muhaddisler tarafından sahih olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bazen de mezkûr uygulamalarla ilgili Hz. Peygamber'in “ان الرهبانية لم تكتب علينا” Biz ruhbanlıkla yükümlü kılınmadık” dediği görülür. Bu rivayet de aynı şekilde “sahih” hükmü verilerek¹⁸ “Kitabu'n-Nikâh” içerisinde yer almıştır.¹⁹

Yine bu çerçevede Taberânî'nin (öl. 360/971) tahriç ettiği bir rivayette Osman b. Maz'ûn'un kendisini hadım etmek için izin istediği görülür. Hz. Peygamber ise onun talep ettiği şeyin ruhbanlık olduğunu ve risaletiyle birlikte Allah tarafından bunun “الحنفية السمحة – el-hanefiyyetü's-semha”ya²⁰ dönüştürüldüğünü, kendisinin Yahudilik ya da Hristiyanlıkla değil de bununla gönderildiğini ifade etmekte ve zıddını “الرهبانية البدعة – sonradan ortaya konulan ruhbanlık (üretilmiş dindarlık)” şeklinde

Va'y, 1396), 3/3-4; Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'a* (Riyad: Dâru'l-Ma'rife, 1412), 6/16.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412), “Nikâh”, 3 (No. 2215). Rivayetin رهبانية lafzı yer almayan benzer manadaki diğer versiyonları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/334 (No. 26308); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, nşr. Muhammed Zühreyy b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Nikâh”, 1 (No. 5063); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Nikâh”, 5; Ebû Dâvûd, “Kiyâmu'l-Leyl”, 12 (No. 1369); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Zühd”, 63 (No. 2413); Bezzâr, *el-Müsned*, 10/152 (No. 4223); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 13/216 (No. 7242); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde (Haleb: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406), “Nikâh”, 4 (No. 3217); İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/19 (No. 316); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 4/67 (No. 6900).

¹⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 4/301 (No. 7611); Elbânî, *Silsiletü Ehâdîsi's-Sahih*, 4/387.

¹⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 6/167 (No.10375), 7/150 (No. 12591); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/70 (No. 25893); İbn Hibbân, *es-Sahih*, 1/185 (No. 9); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 9/38 (No. 8319). Rivayetlerin رهبانية lafzı yer almayan benzer manadaki diğer versiyonları için bkz. Ahmed b.

Hanbel, *el-Müsned*, 21/169 (No. 13534), 21/437 (No. 14045); Buhârî, “Nikâh”, 1 (No. 5063); Nesâî, “Nikâh”, 4 (No. 3217); İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/20 (No. 317).

²⁰ İslam'ın kolaylık ve Hristiyanlıktan farkını ve onlarda ruhbanlık şeklinde tezahür eden aşırılıkları kabul etmediğini, müsamaha ve ruhsatlar barındırıldığını anlatmaktadır. Fayda ve maslahatı incelemekte, zarara uğramayı ve zarar vermeyi yasaklamaktadır. Ebu'r-Rebi' Necmuddin Süleyman b. Abdilkavi et-Tûfî, *et-Ta'yîn fi Şerhi'l-Erba'în*, thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman (Beyrut – Mekke: Müessesetü'r-Reyyân - el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419), 13, 236. İbadetlerde ya da yeme, içme, giyinme gibi dünyevi işlerde, düşmanlıkta ya da muhabbette orta yol üzere olmaktadır. Ebu'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 9/303. Ayrıca bidatlerden, heva ve hevese tabi olmaktan, dinde ihtilafa düşmekten, birbirini tekfir etmekten uzak olmak şeklinde de anlaşılmıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshak el-Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420), 146.

adlandırarak onunla gönderilmediğini söylemektedir.²¹ "el-Hanefiyyetü's-semha"nın aşağıda gelen ayette yer alan "sonradan ortaya konulan ruhbanlığın" karşılığı olarak konumlandırıldığı dikkate alındığında ona "mutedil, hanif dindarlık/ruhbanlık" ve ona da rivayetin bütünlüğü esas alınarak "İslam Dini" demek, isabetli görünmektedir.

Benzer şekilde "(Kendilerinin) ortaya koyduğu ruhbanlığa gelince, biz bunu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak adına onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar"²² ayeti zikredilerek bunun tefsiri sadesinde bir rivayete yer verildiği görülür. Buna göre Hz. Peygamber, kişinin nefesine eziyet etmesine varacak şekilde ibadette aşırı gitmesini ruhbanlığa benzetmekte ve onaylamamaktadır.²³

Birinci grupta olduğu gibi burada da "ruhbanlık" lafzının yer almadığı rivayetlerin kaynakları -kütüb-i sitte gibi- klasik literatürde daha muteber kabul edilen eserlerdir.

1.3. Üçüncü Grup

Münzevî bir hayat sürmeyi ruhbanlık olarak tanımlayan hadislerdir. Buradaki ruhbanlık, geçerli bir mazerete istinat ettiğinde reddedilmemiştir. Hz. Peygamber geçmiş ümmetlerden bahisle insanların yetmiş iki fırkaya ayrıldığını ve onlardan üç grup hariç diğerlerinin helak olduğunu anlatır. Kurtuluşa erenlerden birinci grup, Hz. İsa'nın dini üzere kalarak zalim yöneticilerin karşısında duran, onlarla savaşıyor, onlar tarafından yakalanıp öldürülen kimselerdir. İkinci grup, savaşıyor güçleri olmadığı halde buldukları yeri terk etmeyerek kendi kavimleri içerisinde kalıp Hz. İsa'nın dinine davete devam eden ve zalim yöneticiler tarafından işkence edilerek öldürülenlerdir. Üçüncü grup ise hem zalim yöneticilerin karşısında duracak, hem de kavimleri arasında ikamet edecek güç ve imkânı olmayan, bu nedenle de Hz. İsa'nın dinine davet maksadıyla başka yerlere giden ya da dağlara çekilip oralarda ibadet eden ve ruhban hayatı yaşayanlardır. Ayrıca rivayetlere göre bir önceki başlıkta zikrettiğimiz Hadid Suresi 27. ayette bahsedilenler bu kimselerdir. Ancak ruhbanlığın hakkını verememişlerdir. Hz. Peygamber de kendisine iman edip tâbi

²¹ Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 6/62 (No. 5519), 8/170 (No. 7715), 8/216 (No. 7868). Taberâni'de yer alan bu rivayetler senedlerindeki bazı raviler sebebiyle zayıf görülmüştür. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 4/463 (No. 7308), 4/555 (No. 7613). Rivayetin, bu grupta zikredilenlerle aynı manada olup da içerisinde "الرهبانية" lafzı yer almayan versiyonları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/273 (No. 24753), 43/334 (No. 26308); Buhârî, "Nikâh", 8 (No. 5073, 5074); Müslim, "Nikâh", 6; Tirmizî, "Nikâh", 2 (No. 1083).

²² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Hadîd, 57/27.

²³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 52 (No. 4904); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 6/365 (No. 3694); Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yusuf el-Hindivânî (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420), 2/7-8, 468 (No. 1540, 3166). Ebû Ya'lâ rivayetindeki tüm ravilerin "sika" olduğu zikredilmiştir. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 6/390 (No. 10546). Aynı ayetin, başlanılan nafle ibadetlerin terk edilmemesi ve devamlı olması gerektiğini ifade eden rivayetlerde de delil olarak zikredildiği görülmektedir. Bkz. Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 7/262 (No. 7450).

olanlardan tasdiklerinin hakkını vermelerini ister.²⁴

Bu gruba dâhil edebileceğimiz iki rivayet daha söz konusudur ve İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) tarafından nakledilmişlerdir. Birincisi “Ümmetimin ruhbanlığı meşitlerde oturacaktır” rivayetidir.²⁵ Ancak Irâkî (öl. 806/1404) onun bir aslının bulunmadığını belirtir.²⁶ Gazzâlî ile aynı dönemin muhaddisi Begavî'nin (öl. 516/1122) zikrettiği rivayette ise “namazı beklemek maksadıyla” yapılan oturmanın ruhbanlık olduğu geçmektedir.²⁷ İkincide ise Hz. Peygamber'e “ruhbanlık ve bu maksatla yapılan seyahat sorulmuş, o da risaletiyle birlikte Allah'ın bunları “cihad etmekle ve her yüksek yere çıkıldığında tekbir getirmekle” değiştirdiğini söylemiştir.²⁸ Irâkî aşağıda dördüncü grupta zikredilecek rivayetlerin bu rivayeti teyit ettiğini söylemekle yetinmiştir.²⁹

Bu gruptaki rivayetlerin tamamı hadis tekniği açısından ya zayıf ya da asılsız görülmüştür.

1.4. Dördüncü Grup

Burada Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) tarafından nakledilen ferd bir rivayet söz konusudur ve “korku-huşû-mahviyet hali” ruhbanlık olarak tavsif edilmektedir. Hz. Peygamber kendisinden sonra gelecek olan ve “fısk ehli” diye nitelediği Kur'an'ı çok okuyan bir taifeyi tanıtır. Bu kimseler Kur'an'ı nağmeli/şarkı gibi, ruhbanlıkla ve ağlayarak okumakta, ancak o Kur'an gırtlaklarından aşağıya geçmemektedir.³⁰ Metindeki “ruhbanlık”, kelime manasına istinaden “korku-huşu-mahviyet hali”ni ifade eder. Bir kınama söz konusudur ve bu, esas itibariyle Kur'an okumada şekli unsurlara ehemmiyet gösterirken manasını, kalben tasdikini ve bu vesileyle de onu amele dönüştürmeyi ihmal etmeye yöneliktir. Neticede teğannî, korku-huşu-

²⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdiru'l-Usûl* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1436), 1/198-199. Muhakkik Nureddin Boyacılar rivayetin “zayıf” olduğunu beyan etmektedir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/522 (No. 3790). Hâkim rivayetin “sahih” olduğunu söylese de Zehebi sahih olmadığını ifade eder. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 10/171, 220 (No. 10357); Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc (Beirut - Amman: el-Mektebü'l-İslami - Dâru Ammâr, 1405), 1/372 (No. 624); Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 12/73 (No. 9065).

²⁵ Huccetü'l-İslam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/371; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, 1/498 (No. 1406).

²⁶ Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdurrahim b. el-Huseyn el-İrâkî, *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1426), 1740.

²⁷ Muhyissünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavût - Muhammed Zühre eş-Şâviş (Dîmeşk: el-Mektebü'l-İslami, 1403), 2/370-371 (No. 484).

²⁸ Gazzâlî, *İhyâ'*, 1/266; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 2/370-371 (No. 484).

²⁹ Irâkî, *el-Muğni*, 315.

³⁰ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Vaḍḍâh İbn Vaḍḍâh el-Kurṭubî, *el-Bida' ve'n-Nehyu 'anha*, thk. 'Amr 'Abdulmun'im Suleym (Kahire; Cidde: Mektebetü'l-İlm, 1416), 169-170; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Naşr Muḥammed b. Naşr el-Mervezî, *Muḥtaşaru Kıyâmu'l-Leyl ve Kıyâmu Ramaḍân ve Kitâbu'l-Vitr* (Faysalâbad: Ḥadîş Akademi, 1988), 135; Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdiru'l-Usûl*, 4/190; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 7/183 (No. 7223); Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 4/208 (No. 2406); Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 7/169 (No. 11693); Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İllelü'l-Mütenâhiye*, thk. İrşâdü'lhak el-Eseri (Faysalâbâd/Pakistan: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1401), 1/111. Aynı rivayetin الرهبانية lafzı yer almaksızın İbnu'l-Esir tarafından da nakledildiği görülür:

Mecduddin el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, thk. Abdulkadir Arnavut - Beşir el-Uyûn (b.y.: Mektebetü'l-Halvânî - Mektebetü Dari'l-Beyân, 1389), 2/459 (No. 913).

mahviyet ve ağlama hali de tasannudan ibaret kalmaktadır.

İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) rivayetin sahih olmadığını söyler. *Nevâdiru'l-Usûl*'ün muhakkiki Nureddin Boyacılar'ın tetkikine göre de isnadı açısından zayıf-münkerdir.

1.5. Beşinci Grup

Cihadı "İslam dinindeki ruhbanlık – رهبانية الإسلام³¹ olarak tanımlayan hadislerdir. "Her ümmette ruhbanlığın bulunduğu, İslam ümmetinin ruhbanlığının da Allah yolunda cihad olduğu" ifade edilmekte ve rivayete "Kitabü'l-Cihad" içerisinde yer verilmektedir.³² Hatta yukarıda naklettiğimiz ve Osman b. Maz'ûn'un talebinin reddedildiğini gösteren rivayetin bir tarıkında Hz. Peygamber "İslam'da ruhbanlığın ne olduğunu bilmek ister misin?" diye sormakta ve onun "Allah yolunda cihad etmek" olduğunu söylemektedir.³³

1.6. Altıncı Grup

Burada araştırma konusu yaptığımız " لا رهبانية في الإسلام – İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayeti yer almaktadır ve mezkûr lafızlarla geçtiği ilk kaynak Ebû Dâvud'un (öl. 275/889) *Merâsîl*'idir. "Nikâh" bahsinde ve Tâvûs b. Keysân'ın (öl. 106/725) Hz. Peygamber'den mürsel rivayetin bir parçası olarak zikredilmiştir.³⁴ Ravileri sika

³¹ Ebû Abdurrahman et-Türkî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 289; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/297 (No. 11774). Heysemi, Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilen rivayetin ravilerinin "sika" olduğunu ifade etmektedir: Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 4/215 (No. 7111); Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 12/221 (No. 9305).

³² Ebû Abdurrahman et-Türkî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, *el-Cihad*, thk. Nezih Hammâd (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1972), 35; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hüt (Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1409), 4/205 (No. 19333); Said b. Mansur, *es-Sünen*, 2/152 (No. 2309); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/297-299 (No. 11775), 21/317 (No. 13807). *Müsned*'in muhakkikleri iki farklı yerde geçen rivayetin birincisinin sahih, ikincisinin ise zayıf olduğunu beyan etmektedir. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, 2/358-359. *Nevâdiru'l-Usûl*'ü tahkik eden Nureddin Boyacılar, Hakîm et-Tirmizî tarafından nakledilen rivayetin sened tenkidi açısından "zayıf" olduğunu, ancak burada kaynaklarını sıraladığımız diğer tarikları da dikkate alındığında onun "hasen" seviyesine çıkacağına hükmetmiştir. İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/76 (No. 361). *Sahih*'in muhakkiki Şuayb Arnavût rivayet için "استاده ضعيف جدا" demektedir. Bezzâr, *el-Müsned*, 13/510 (No. 7349); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 2/283 (No. 1000), 7/210 (No. 4204). Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed rivayetin "zayıf" olduğunu söyler. Taberâni, *el-Mu'cemu's-Sağir*, 2/156 (No. 949); Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 8/168 (No. 7708); Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 6/95 (No. 3923), 12/221 (No. 9305). İraki de bu manadaki rivayetlere yer vererek onların zayıf olduğunu ifade etmiştir. İrâkî, *el-Muğni*, 315.

³³ Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, 12/221 (No. 9305).

³⁴ عن محمد بن كثير عن سفيان عن ابن جريج عن الحسن بن مسلم عن طاوس بن كيسان قال : قال رسول الله : لا زمام في الإسلام ولا خزام في الإسلام ولا
إسلام (İsrailoğullarının abidlerinin, develere takıldığı gibi burunlarını yarararak) bir halka takmaları, (bu şekilde kendilerine eziyet vermeleri ve öyle ibadet etmeleri) gibi bir uygulama İslam'da yoktur. (Aynı şekilde) İslam'da ruhbanlık yoktur. İslam'da (toplum hayatını terk ederek çöllerde, ıssız yerlerde) dolaşmak ve (ikamet etmek ya da insanların arasını ifsat etmek için) gezip dolaşmak yoktur. Ve İslam'da evlenmemek de yoktur." Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Abdülaziz İzzeddin el-Sîrvân (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1406), 139. Ne var ki *Merâsîl*'in Şuayb Arnavut tarafından hazırlanan tahkiki nüshasında rivayet bu şekilde yer almamakta ve "ruhbanlık" lafzı bulunmamaktadır. Bkz. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1408/1987), 179 (No. 200). Rivayette

→

olmakla beraber senedi itibariyle mürseldir.³⁵ Ebû Dâvud tarafından nakledilen aynı metni -في الإسلام- ifadesi tekrar etmeksizin- kendisiyle aynı dönemin muhaddisi İbn Kuteybe (öl. 276/889) de *zikreder*.³⁶ Ancak “ruhbanlaşmak” diye tercüme etmenin isabetli olacağını düşündüğümüz “ترهب -terahhüb” lafzıyla ve yine Tâvûs b. Keysân’ın mürsel rivayeti olarak aynı metni daha erken dönem kaynağı Abdürrezzak’ta görebilmekteyiz. Bu rivayette Tâvûs’tan nakilde bulunan Leys’in metnin ilk kısmı olan لَا خَرَامَ وَلَا زَمَامَ وَلَا سِيَاحَةَ bölümünü naklettiği, İbn Cüreyç’in ise -ki Ebû Dâvûd’daki rivayet bu raviden gelmektedir- لَا تَرَهَّبَ فِي الْإِسْلَامِ kısmını ona ziyade ederek nakilde bulunduğu yer almaktadır.³⁷ Daha sonraki dönemlerde mesâdir-ı asliyyeden sayılan hadis musannefatında tahriç edilmese de -ki İbn Hacer (öl. 852/1449) bu lafızlarla rivayeti hiç görmediğini söyler³⁸- farklı ilim dallarına ait teliflerde kendisine yer bulmuştur.

İbnü’l-Kayserânî (öl. 507/1113) mevzû hadislerle dair telif ettiği eserinde Ebû Dâvûd’un *Merâsil*’inde yer alan rivayetin benzer versiyonunu naklederek senedinde Said b. Merzubân isimli bir ravinin bulunduğunu ve cerh edildiğini ifade etmiştir.³⁹ Aynı rivayeti İbnü’l-Cevzî “Nikâh” bahsinde olmak üzere لا رهبانية فينا lafızlarıyla senedine de yer vererek Câbir b. Abdullah’tan (öl. 78/697) merfu olarak tahriç eder ve o da senedde yer alan Ebû Sa’d’ın Said b. Merzubân el-Bakkâl olduğunu ve cerh edildiğini beyan ederek rivayetin “sahih olmadığını” söyler.⁴⁰

İlk beş grup altında zikrettiğimiz hadislerin tamamı bir bağlam içerisinde nakledilirken bu rivayetle ilgili hem hiçbir bağlam söz konusu değildir hem de bu sayede istenilen ve uygun görülen her yerde kullanılmaya müsait bir mahiyettedir. Bu nedenle sadece bu rivayetin metninden hareketle “ruhbanlık” lafzının hangi manada kullanıldığını tespit etmek de mümkün görünmemektedir.

Son olarak, zikrettiğimiz rivayetlerin muhtevasında bir hiyerarşi içerisinde mabedlerde görev yapan “din adamlığı ve dîni otorite” manasıyla “ruhbanlık”tan ve “ruhban sınıfı”ndan söz edilmemektedir. Bahis konusu edilen “dünya nimetlerinden uzak kalıp ibadete yönelerek münzevî bir yaşam sürmek” anlamındaki ruhbanlığın da bizzat varlığına değil, mahiyetine yönelik bir reddin söz konusu olduğu

yer alan ve tercümesinde istifade ettiğimiz garib kelimeler için bkz. Mecduddin el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Garibi’l-Hadisi ve’l-Eser* (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1431), 263, 403, 458. لا رهبانية في الإسلام

lafzıyla ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/466 (No. 3154).

³⁵ Değerlendirme için bkz. Elbânî, *Silsiletü Ehâdîsî’s-Sahîha*, 4/387.

³⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Garibu’l-Hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: Matbaatü’l-Âni, 1397), 1/444. Rivayet diğer garibu’l-hadis kaynaklarında da yer almıştır: Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garibi’l-Hadis*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Lübnan: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 2/122; Ebu’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Garibu’l-Hadis*, thk. Abdulmu’ti Emin Kal’acî (Beyrut: Dâru’l-Kütüb-i-İlmiyye, 1985), 1/422; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1431, 263, 403, 458.

³⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/448 (No. 15860).

³⁸ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379), 9/111. İbn Hacer bu beyanıyla mesâdir-ı asliyyeyi ya da belki kütüb-i sitte gibi önde gelen hadis kaynaklarını kast ediyor olsa gerek.

³⁹ Muhammed b.Tahir el-Makdîsî İbnü’l-Kayserânî, *Ma’rifetü’t-Tezkira*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1406), 251.

⁴⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-İlelül’l-Mütenâhiye*, 2/152. Ayrıca bkz. Ebû Hafs Siracuddin Ömer b. Ali İbnü’l-Mülakkin, *el-Bedru’l-Münîr*, thk. Mustafa Ebu’l-Gayt vd. (Riyad: Dâru’l-Hicret, 1425), 8/91-96.

görülmektedir. Sadece beşinci grup rivayetlerde tümüyle bir reddetme varmış gibi görünmektedir ki bu mesele üzerinde ayrıca durulacaktır.

2. Rivayetlerde Bağlam ve Anlam

Bu başlık altında Tarih-Coğrafya, Lugat-Dil ve Kur'an ayetlerindeki kullanım açısından bir bağlam tespiti yapılmaya çalışılacaktır.⁴¹ Zira "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetinin inşâî değil de ihbârî bir cümle olması İbn Haldûn'un (öl. 808/1406) ifadesiyle tabiatı gereği onun vakiya mutabık olup olmadığının tespitini temel şart haline getirmektedir. Çünkü bu tür ifadelerin sıhhat ve doğruluğu için vakiya mutabakatına itibar etmek cerh ve tadille birlikte asıldır.⁴²

2.1. Bağlam

2.1.1. Tarih ve Coğrafya – Zaman ve Zemin

Yukarıda sıraladığımız rivayetlerin bağlamını kavrayabilmek adına kanaatimizce öncelikle tespit edilmesi gereken husus, Kur'an ve hadislerin ilk muhataplarının diğer din mensuplarıyla -konumuz gereği bilhassa da Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıkla - ilişkilerinin zaman ve zeminidir.

Öncelikle ifade etmeliyiz ki Hz. Peygamber ile ilk Müslümanların tanıyıp bildikleri din mensuplarından Yahudilerde -rivayetlerdeki nitelikleri haiz- kitlesel bir ruhban sınıfına ve bağlantılı uygulamalara rastlanmamaktadır.⁴³ Risalet öncesi ve sonrasıyla onların muhatap olduğu diğer din mensupları ise elbette Hıristiyanlardır. Zira Hicaz bölgesi her yönden Hıristiyanlar ve Hıristiyanlığı kabul etmiş ülkelerle kuşatılmış haldedir. Mezkûr Hıristiyan hinterlandın teşekkülünde ticaretin büyük bir rolü olmuştur. Mekke de kuzey-güney ticaret yolu üzerindeki merkezi konumuyla Hindistan, Afrika ve Akdeniz arasındaki uzun ticaret ağının önemli bir transfer noktasıdır ve günümüz uluslararası başkentleri gibidir. Bu vesileyle yabancı vatandaşlar da Mekke'ye gelmektedir ve üstelik bunların çoğunluğu Hıristiyandır. Ayrıca az da olsa Mekkeli hür ve erkek Hıristiyanlar da bulunmaktadır.⁴⁴ Nitekim risalet öncesinde bir din arayışıyla yolculuk yapanların olduğu rivayetlerde yer almıştır. Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel bu noktada birer örnektir. Karşılaştıkları ise Mevsil'de (Musul) münzevî bir "rahip"tir. Varaka Hıristiyan olmayı tercih ederken Zeyd kabul etmez.⁴⁵ Yine Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656) tâbi olacağı bir din arayışı içerisindeyken danıştığı kimselerin ona sürekli münzevî rahipleri tavsiye etmesi ve gittiği yerlerde

⁴¹ Bize göre bu yaklaşımımız "bağlam" konusunun "iç ve dış bağlam" denilen iki cihetini de kapsamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020).

⁴² Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/203-204.

⁴³ Bilgi için bkz. Mahmut Aydın - Asim Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 27, 33; Salar, *Hıristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*, 23-27.

⁴⁴ Bilgi için bkz. Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 185-186; Aydın - Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, 76.

⁴⁵ Ebu Dâvud Süleyman b. Dâvud b.el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmühsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 1/231 (No. 231).

bu vasıftaki kimselerle karşılaşması da dikkat çekicidir.⁴⁶ Bu seyahatlerde manastırlarda yaşayan Hıristiyan rahip ve keşişlerle karşılaşmış, Hıristiyanlık daha çok münzevî yaşam prensipleriyle harmanlanmış olarak tanınmıştır. Bu sebeple olsa gerek kendileri de -Varaka b. Nevfel gibi okuma-yazma bilen entelektüel bir kimliğe sahip olsalar dahi- Mekke'de ferdfi ya da bir tür münzevî Hıristiyanlık yaşamış, toplumla içli dışlı olmamış ve cemaat oluşturmamışlardır.⁴⁷ Hz. Peygamber'in de risalet öncesi hayatında ticaret maksadıyla çıkılan bir yolculuk vesilesiyle münzevi rahip Bahîrâ ile karşılaştığı kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁸

Bu noktadan itibaren cevap arayacağımız iki soru gündeme gelmektedir. Birincisi muhatap olunan Hıristiyanlar, Hıristiyanlığın hangi cemaat ya da mezhebine mensuptur? Bağlantılı olarak ikincisi ise tanınıp bilinen Hıristiyanlarda "ruhbanlık" neyi ifade etmektedir?

Bahis konusu tarihi dönem, coğrafya ve ticaret ağı dikkate alındığında son noktada muhatap olunan ve tanınanların doğu kiliselerine mensup Hıristiyanlar olduğu aşikârdır. Zira Hıristiyanlık, onun erken dönemdeki iki önemli merkezinden misyonerlik faaliyetleri sonucu Arap Yarımadası'na girmiştir. Bu merkezlerden Antakya üzerinden Yarımada'nın kuzey bölgelerine; İskenderiye üzerinden de Mısır, Habeşistan ve Güney Arabistan'a yayılmıştır.⁴⁹ Bu bağlamda genel olarak bilinip tanınanlar kuzeyde Süryânîler/Yakubîler ile Nestûfîler, güneyde ise Necranlı ve Habeşli Hıristiyanlar ile Mısır'daki Kıptî Hıristiyanlardır.⁵⁰ Ayrıca 325'teki İznik Konsili ve akabinde 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili ile Hz. İsa'nın özetle "Tanrı'nın bedenleşmiş oğlu" şeklinde tanımlanması bu dogmayı kabul etmeyen Hıristiyan grupların heretik ilan edilerek ana gövde Hıristiyanlığın dışına atılmasına sebep olmuştur. Bu yapılar da merkezi Hıristiyanlığın etkisinin zayıf olduğu Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Ürdün, Mısır, Habeşistan ve Güney Arabistan gibi bölgelerde uzun yıllar kendi teolojilerini devam ettirerek var olmuşlardır. Ayrıca münzevi-gezgin misyonerler konumundaki bu kimselerin Yarımada'nın Hıristiyanlaşmasında önemli bir role sahip oldukları kabul edilmektedir.⁵¹

Bu safhadan itibaren tespit edilmesi ve vuzuha kavuşturulması gereken ikinci husus muhatap olunan ve Doğu Kiliseleri ile merkezin heretik kabul ettiği gruplara mensup olduğu anlaşılan Hıristiyanlar içerisinde "ruhbanlığın" neye ve kimlere karşılık geldiğidir.

Milattan sonraki 3 ve 4. asırların -ki 4. asır Hıristiyanlığın Arap yarımadasına tam olarak girdiği dönemi ifade eder⁵²- aynı zamanda münzevî yaşam formuyla

⁴⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/418-419 (No. 15768). Selman-ı Fârisî'nin uzun macerası için bkz. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî İbn İshak, *es-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398), 87-90.

⁴⁷ Aydın - Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, 82-86.

⁴⁸ Örnek için bkz. Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/181-182.

⁴⁹ Aydın - Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, 56.

⁵⁰ Bilgi için bkz. Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 342; Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), 106-109; Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 1/96.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Aydın - Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, 37-59, 63-66, 72.

⁵² Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*, 342.

Hıristiyanlıktaki ruhbanlık uygulamasının ve bu türden bir yaşam şeklinin tercih edilmesinde hızlı bir artışın olduğu dönemlerdir. Zira Hıristiyanlık İmparatorluğun resmi dini oluncaya kadar Roma'nın reva gördüğü zulümler birçok rahibi çöl ve dağlarda yaşamaya sevk etmiştir. Ayrıca Roma'nın resmi dini olması akabinde Hıristiyanlıkta bozulmanın vuku bulduğuna inanan, dünyevîleşip kozmopolitleşen kilise ortamından uzaklaşmak isteyen dindar Hıristiyanlar da kendilerini toplumdaki ârif zâhidâne bir hayat yaşamaya yönlendirmiştir. Bu nedenle her biri çölün ayrı bir köşesinde yaşayan keşişleri, rahipleri ve çoğunlukla yerleşim merkezlerinin dışında inşa edilmiş manastırları görmek olağan bir hale dönüşmüştür.⁵³ Bahsi geçen zulümlerin tarihi gerçekliği yukarıda üçüncü gruptaki rivayetlerle de uyumlu görünmektedir.

Meselenin Hıristiyanlık tarihine ve Hıristiyanlara bakan tarafı yukarıda ifade edildiği şekildedir. Yarımada ve Hicaz bölgesi sakinleri ile çöl Arabi açısından da bazı hususiyetler söz konusudur. Nitekim ifade edildiği üzere Arap Yarımadasındaki Hıristiyanlığın en belirgin özelliklerinden bir tanesi kuşkusuz asketik/zâhidâne yaşamı önceleyen manastır hayatıdır ve Hıristiyanlık bölgede genel olarak manastırlar üzerinden "münzevî bir yaşam şekli" formunda kendisine yer bulmuş, doğal olarak bölge halkı da onu bu şekilde tanımıştır. Üstelik Hıristiyan dünyanın aksine Araplar, otoriter siyasal yaşamı reddeden ve bireysel yeteneklerin ön plana çıktığı kabileciliği hayat tarzı olarak benimsemişlerdir.⁵⁴ Doğal olarak Hıristiyanlık da onların bu tercihiyle uyumlu olan haliyle yani "bireysel-münzevî yaşam" şekliyle makbul görülmüş ve bu formuna müspet yaklaşmıştır. Ayrıca hem İslam'ın zuhurundan yaklaşık yüz yıl önce -Yahudiliğe geçen- Himyeri kralı Zü Nüvas'ın Güney Arabistan'da bilhassa da Necran bölgesinde Hıristiyanları ateş dolu hendeklere atarak işkence ettiğine dair nakledilen tarihi malumatın hafızalarda yer etmesi hem de Hz. Peygamber'in doğumundan kısa bir süre öncesinde Hıristiyan Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya yönelmesi gibi hadiseler Arapları bu yapılarla ya da kilise otoritesini temsil eden ruhbanlıkla/ruhban sınıfıyla iç içe olmaktan uzak tutmuş olabilir. Sonuçta Mekke ve Medine ya da Hicaz bölgesi Hıristiyanlığın cemaatleşip kiliseler üzerinden kurumsallaşma imkânı bulamadığı yerler olmuştur. Başta Kureyş kabilesi olmak üzere ticaretin hayatın merkezinde yer aldığı bu bölgenin Arapları hem siyasi hem de bağlantılı olarak dîni tarafsızlığı kendi menfaatlerine daha uygun bulmuş görünmektedirler.⁵⁵ Neticede ilk Müslümanların karşılaştıkları ve bilgi sahibi olmanın ötesinde bizzat tanıdıkları ruhban sınıfı ve ruhbanlık, bir hiyerarşi içerisindeki din adamlığı otoritesinden öte, bozulduğuna inanılan dîni yapıya gösterilen tepkiye ve bu doğrultuda otorite karşıtlığını da içerisinde barındıran bir ahlâkî tercihe ve yaşam biçimine tekabül etmektedir. Hıristiyanlıkla ilgili cahiliye dönemi şiirlerinde rastlanan bazı ifadeler de çöl Arabının gözünde münzevî bir hayat süren bu rahiplerin, saygıdeğer,

⁵³ Salar, *Hıristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*, 34-35, 53-54. Ayrıca bkz. Salime Leyla Gürkan, "Manastır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/558-559; Levent Öztürk, "Manastır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/560-561.

⁵⁴ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1/87.

⁵⁵ Tarihi malumat ve değerlendirmeler için bkz. Aydın - Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, 73-80, 111-112; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1/95-96.

ulu kişiler olduklarını göstermektedir.⁵⁶ Ayrıca ilgili rivayetlerde “rahîb” in “savma’a (manastır)” gibi mezkur mekanlarla eşleştirilmesi de dikkat çekici ve bu tespitleri teyit edici niteliktedir.⁵⁷

Zaman içerisinde teşekkül etmiş Hıristiyan geleneğinde son noktada iki ayrı ruhban sınıfı ve kavramından söz etmek mümkündür. Manastırlarda uzlet hayatı yaşayan keşişler/rahipler ve kiliselerde görev yapan rahipler. Bu ikinci sınıf, Hıristiyan cemaati adına hareket eden din görevlisi sıfatıyla ibadeti yönetme, dînî konular hakkında insanları bilgilendirme ve kutsal metni yorumlama yetkisine sahiptir.⁵⁸ Biz –kolay ifade edebilmek açısından- bu iki sınıftan birincisini yani münzevî bir yaşam şekline tekabül edeni “informel ruhbanlık”, ikincisini yani resmi bir hiyerarşi içerisinde din adamlığına ve otoritesine karşılık geleni de “formel ruhbanlık” olarak adlandıracamız. Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus, esas itibarıyla informel ruhbanlığın dînî bir otorite olmadığıdır. Saygınlığı olan bir ahlâkî tercih ve bu minvaldeki yaşam biçimidir. İlk Müslümanların bizzat tanıdığı bu ruhban sınıfının en belirgin özelliği de evlenmemeleridir.⁵⁹

Zaman-mekân yani tarih ve coğrafya bağlamında yapılan tüm bu açıklamalar hadislerde vurgulanan iki hususa hem Hz. Peygamber’in hem de ashabının pratik hayattaki şahitliğini göstermektedir. Birincisi, ruhban sınıfının evlenmemeyi de ihtiva edecek şekilde dünyevî zevklerden uzak bir hayat sürmeleri, ikincisi ise onların dağ başları ve çöllerde insanlardan/toplumdan uzak yaşamalarıdır. Dikkat edilirse yukarıdaki rivayetlerin muhtevasına yansıyan da bu hususlardan ibarettir.

2.1.2. *Lugat-Dil ve Kur’an Ayetleri*

Lûgat/Me’âcim ve Garîbu’l-Hadis/Kur’an türü kaynaklar içerisinde bahis konusu kavramın muhtevasına dair açıklamaların yer aldığı ilk eser İbn Kuteybe’nin *Garîbu’l-Hadis*’idir. Müellif “ruhbanlık” lafzını açıklarken onunla rahiplere ait uygulamaların kastedildiğini söylemekte ve bu uygulamalara “süreklî oruç tutmayı, çul/rahip cübbesi giymeyi, et yememeyi ve benzeri fiilleri” örnek göstermektedir. “Ruhbanlık” lafzının “korku, huşu, haşyet” manasındaki “رهبة - rahbeten” masdarından geldiğini hatırlatarak “bir şeyin miktarındaki fazlalık ve o şeyde aşırılık” anlamında isim olduğunu beyan etmiştir. İbn Kuteybe, kelime için daha sonraki dönemlerde zikredilecek olan “nikâhtan, evlilikten uzak durmak” manasını ve bu yöndeki uygulamayı ruhbanlık örnekleri arasında zikretmez. Muhtemelen bu, naklettiği rivayette “رهبانية” lafzından sonra yer alan “تبتل - tebettül” kelimesi sebebiyledir. Zira bu kelime, onun da beyan ettiği gibi “nikâhı/evlenmeyi terk etmek” anlamına

⁵⁶ Bkz. Uludağ, “Ruhbanlık ve Tasavvuf”, 11, 20; Temir, *Arap Yarımadası’nda Kabile Hayatı*, 343.

⁵⁷ Bazı örnekler için bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/420-421 (No. 9751); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/61 (No. 34212); Tirmizî, “Tefsiru’l-Kur’an”, 76 (No. 3340); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/526, 567 (No. 3801, 3925), 3/416 (No. 5586).

⁵⁸ Salime Leyla Gürkan, “Ruhban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/205.

⁵⁹ Bkz. Karakurt, *Hristiyanlıkta Ruhbanlık*, 71; Kadir Albayrak, “Nestürîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/16; Kürşat Demirci, “Ortodoksluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/412; Şinasi Gündüz, “Keşiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/323; Şahin, *Hristiyanlık’ta Ruhbanlık Anlayışı*, 37.

gelmektedir.⁶⁰ Kendisinden sonra gelen sözlük müellifleri de genel olarak İbn Kuteybe'nin temas ettiği nitelikleri vurgulamıştır. İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940) "راهب" tabirini "nikâhı terk eden" olarak izah ettikten sonra tanımın muhtevasına "manastırlara bağlı olmak"ı ilave eder ve İbn Kuteybe'nin yaptığı gibi bizim altıncı grup rivayetler içerisinde dipnotta metnine yer verdiğimiz hadisi şahit olarak kullanır.⁶¹ Ezherî (öl. 370/980) zikredilen anlamlarla beraber "ibadet etmek/ibadet için inziyaya çekilmek" anlamını vurgulamaktadır. Akabinde Hadid Suresi 27. ayete atıf yaparak "ruhbanlığa yönelenlerin", idarecilerinden sabredemeyecekleri zulümler görüp de kendilerine dehlizler ya da manastırlar edinenler olduğunu söyler.⁶²

Beşinci asra gelindiğinde İbn Sîde (öl. 458/1066) ilk Arapça sözlük kabul edilen *Kitabü'l-Ayn*'a atıfla ve "Ayn sahibine (Halil b. Ahmed (öl. 175/791)" nispet ederek -biz ulaşabildiğimiz nüshasında tespit edemesek de- ruhbanlığı "nikâhtan uzak durmak" şeklinde tanımlar ve İslam'da bunun yeri olmadığını belirtir. "Rahib/Ruhban" ise "ibadet maksadıyla manastıra çekilen" kimsedir. "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayeti de "nikâhı terk edip evlenmemeyi" ifade ettiğine vurgu yapılan لا ضرورة لا ضرورة في الاسلام hadisi ile benzer kabul edilir.⁶³ Râgıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) "rahip/ruhban"ın aslı olan "رهب" kelimesinin "sakinmek ve endişeyle birlikte var olan korku" manasına geldiğini söylemektedir. "رهبانية -Ruhbanlık" ise "korkunun fazlalığı sebebiyle kişinin kendisini çok ibadetle yükümlü kılmasıdır."⁶⁴ Zemaşerî'nin (öl. 538/1144) de İbn Kuteybe ve İbnü'l-Enbârî'yi tekrar ettiği görülür. Allah'ın, ruhbanlık tanımında beyan edilen mezkûr uygulamaları Müslümanlardan kaldırdığına ve Hz. Peygamber'i "kolay ve müsamahakâr/mutedil bir haniflikle- الحنيفية السمحة السهلة" gönderdiğine dikkat çeker.⁶⁵ İbnü'l-Cevzî ise bizim konu başlığımız olan formuyla rivayeti zikredip bunu "kendini hadım etmek ve benzeri uygulamalar" şeklinde tanımlar.⁶⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu minvaldeki tanımların kemal noktaya ulaşması İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210) ile gerçekleşmiş ve kendisinden sonra gelen sözlük müellifleri ile bazı muhaddisler de onu aynen tekrar etmiştir. O, "تبتل" kelimesini açıklarken لا رهبانية ولا تبتل في الإسلام ifadesini kullanır ve iki kelimenin eş anlamlı olduğunu gösterir. "Tebettül", "kadınlardan ve nikâhtan uzak durmak" manasındadır. Ayrıca "dünyadan uzaklaşarak Allah'a yönelmeyi" anlatmaktadır. Bunlara ilaveten ruhbanlığı "dünya meşgalelerinden kurtulmak, dünya lezzetlerini terk etmek, dünyada zühd hayatı yaşamak, insanlardan ayrılıp uzlete çekilmek, dünya meşakkatlerine katlanmak, hatta bazı kimselerin kendisini hadım etmesi, boyunlarına zincir vurması ve benzeri sıkıntı, eziyet veren şeyleri yapması" şeklinde genişçe açıklar.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, 1/444-446.

⁶¹ Ebû Bekir Muhammed b. Kasım el-Enbârî İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Me'âni Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412), 2/346.

⁶² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Muhammed İvaz Mür'ib. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 6/155-156.

⁶³ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail ed-Darîr el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1417), 4/65-66.

⁶⁴ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî (Dimeşk - Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye - Dâru'l-Kalem, 1412), 366-367.

⁶⁵ Zemaşerî, *el-Fâik fî Garibi'l-Hadis*, 2/122; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/399.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *Garibu'l-Hadis*, 1/422.

Tüm bunlar İslam'da menfî görülmüş ve ümmetin ruhbanlığının "cihad" olduğu söylenmiştir. Zira zikredilenlerin tamamı Allah yolunda cihaddan daha faziletli değildir.⁶⁷ İbn Manzûr (öl. 711/1311) ile Zebîdî (öl. 1205/1791) yukarıda yer alan tanımları ve bilhassa da İbnü'l-Esîr'e ait açıklamaları aynıyla tekrar etmiştir.⁶⁸

Genel olarak sözlüklerin kelimeyi izahta takip ettikleri usul şöyledir: Çoğunlukla bizim yukarıda yer verdiğimiz ilk beş gruptaki rivayetlerle istişhad edilerek mana verilmiş ve son olarak da altıncı gruptaki araştırma konumuz olan rivayetle tanım ya da açıklamalar toparlanmış yani rivayet bir sonuç cümlesi gibi kullanılmıştır. Bazen de ilk olarak "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayeti nakledilmiş akabinde ise bir tür alt başlıkları gibi diğer gruplardaki rivayetlere atıflar yapılarak izah yoluna gidilmiştir. Sonuçta hadislerde olduğu gibi sözlüklerdeki tanımlamalar da informel ruhbanlığı açıklamaktadır. Bu da kavramın izahında hem rivayetlerle istişhad edilmesiyle bağlantılıdır hem bizim "rivayetlerin sadece informel ruhbanlıktan bahsettiği" yönündeki tespitimizi teyit etmektedir hem de onun formel şeklinin ruhbanlık olarak telakki edilmediğini göstermektedir.

Kur'an'da ise "ruhban- رهبان" kelimesi üç ayette; "ruhbanlık- رهبانية" lafzı ise sadece bir ayette zikredilir. Ayrıca Kur'an'da "ruhban" kelimesi formel ruhbanlığın temsilcileri için, "kissîsîn" de informel ruhbanlığın temsilcileri için kullanılmıştır. "Ruhbanlık" lafzı da informel ruhbanlığa işaret etmektedir. Rivayetlerde ise böyle bir ayırım söz konusu değildi. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadislerde "kissîs" kelimesinin kullanımı yok denecek kadar azdır. Sadece aşağıda gelen birinci ayetle bağlantılı olarak "kissîsîn" şeklinde çoğul formuyla bulunmakta ve meselenin esasına taalluk eden bir farklılık içermemektedir.⁶⁹

Birinci Ayet: "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz Hristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar."⁷⁰

Yukarıda "rahip/ruhban" kelimesinin mahiyeti üzerinde durmuştuk. Burada ikinci bir kavram söz konusudur: Kissîs. Kelimenin aslı "bir şeyi geceleyin araştırıp talep etmek" manasınadır. Râgıb aynı zamanda "Hristiyanların önderlerinden âlim-âbid kimse" olarak tanıtır ve doğal olarak buradaki Maide 82. ayeti şahid olarak zikreder.⁷¹ Zaten Türkçe'de "keşiş" dediğimiz bu "münzevî rahiplerin" hiçbir eğitim almamış, bilgisiz kimseler olduğunu düşünmek de mümkün görünmemektedir. Bu nedenle onları "bilge âbidler" olarak tasavvur etmek kanaatimizce daha isabetlidir. Ayrıca meallerde onun için tercih edilen "keşiş" kelimesi Farsça kökenli olup "manastırlarda münzevî hayat yaşayan, bir tarikata bağlı, hiç evlenmeyen din adamı"

⁶⁷ Mecduddin el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399), 1/94, 2/280-281.

⁶⁸ Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/437-438; Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Cemâ'atün mine'l-Muhakkikîn (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 2/540-541.

⁶⁹ Bkz. Bezzâr, *el-Müsne'd*, 6/499 (No. 2537); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 6/266 (No. 6175).

⁷⁰ el-Mâide, 5/82.

⁷¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 670.

demektir. Farsça'ya da Süryânice'den geçtiği tespit edilmekte olup orada da "pir, şeyh, kâhin" manasındadır. Arapçada "kas" ve "kissîs" ile karşılanmıştır.⁷² Son noktada "Ruhban ve kissîsîn" ifadeleri "âlimler ve âbidler" demektir.⁷³

Ayet, yukarıda bahsedilen iki farklı ruhban sınıfının varlığına teyit etmektedir: Keşişler/Rahipler (informel ruhbanlık) ve rahipler/papazlar (formel ruhbanlık). Hatta onlarla ilgili bir eleştiri de söz konusu değildir.⁷⁴ Hem inananlara sevgi göstermedeki yakınlıkları hem de büyüklük taslamamaları sebebiyle övgüye mazhar olmuşlardır ve sonraki ayette de bu övgünün gerekçesi devam etmektedir. Zaten ehl-i kitabın hepsinin aynı olmadığını Kur'an kendisi beyan etmiştir.⁷⁵ Ancak diğer taraftan ilahi övgüye mazhar olan böyle kimselerin sayısı çok da değildir.⁷⁶

İkinci Ayet: "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır"⁷⁷

"Hibr/Ahbâr" kelimesi aslı itibariyle "hoş, güzel görülen eser, iz" manasındadır. Aynı zamanda "âlim" anlamına gelmektedir. Bu isim onların ilimleri ile örnek alınan güzel davranışlarının insanların kalplerinde bıraktığı tesirin sürekliliği sebebiyledir.⁷⁸ Yahudilerdeki ruhban sınıfı "ilim, fetva ve hüküm ehli" kimselerdir. Onlar "Yahudi dîni ilimlerini ve bilhassa da hukukunu bilen, öğreten ve buna istinaden de adli hükümler/kararlar veren kişileri" ifade etmektedir. Kur'an'ın nüzul döneminde de Yahudiler arasında muteber, ihtilafları çözme mercî olanlar bu kimselerdir. Bu nedenle onların Yahudi toplumu üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Kendileri de bu nüfuzu istismar edecek şekilde kullanmışlar⁷⁹, insanları hayra yönlendirme ve şerden sakındırma görevlerini ihmal etmişler,⁸⁰ İbranice olan Tevrat nüshalarını okuyup halka Arapça olarak anlatırken değiştirme, gizleme, ekleme ya da çıkarmalar yapmışlar, hatta bunların karşılığında bedel/karşılık almışlardır.⁸¹ Nitekim onların etkili konumlarına delalet eden bir rivayette Hz. Peygamber "Ahbârdan on kişi Müslüman olsaydı yeryüzündeki tüm Yahudiler Müslüman olurdu" buyurmuştur.⁸² İhtiva ettiği müspet anlam sebebiyle kelime "ilim-fetva ehli" bazı Müslümanlar için de kullanılmıştır. Bu bağlamda Abdullah b. Abbas "hıbrü'l-ümme" diye meşhurdur.⁸³

⁷² Gündüz, "Keşiş", 25/322; Atalay, "Ahbâr ve Ruhbân", 37-38.

⁷³ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407), 1/668.

⁷⁴ Bkz. Haksever, "Ruhbanlık Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufia İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 8.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/113. Ayetlerle ilgili açıklamalar için bkz. Gürkan, "Ruhban", 35/204.

⁷⁶ el-Mâide, 5/66.

⁷⁷ et-Tevbe, 9/31.

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 215. Râgıb'ın açıklamalarına şahit olarak zikrettiği de yine bu (Tevbe Suresi 31.) ayettir.

⁷⁹ Atalay, "Ahbâr ve Ruhbân", 30-32.

⁸⁰ el-Mâide, 5/63.

⁸¹ el-Bakara, 2/42, 75, 79, 146, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/71; en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13, 15, 41, 44; el-En'âm, 6/91; el-A'râf, 7/169; et-Tevbe, 9/9. Ayrıca bkz. Buhârî, "Menâkıb", 26 (No. 3635); Buhârî, "İ'tisâm", 25 (No: 7362, 7363).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/229 (No. 8555).

⁸³ Örnek için bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Fezâilü's-Sahabe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405), 23.

Yine Yahya b. Said el-Kattan'ın (öl. 198/813) Ahmed b. Hanbel'i (öl. 241/855) bu şekilde andığı ve onu "ümmetin ahabârından biri" olarak tanıttığı (حبر من أحابار هذه الأمة) görülmektedir.⁸⁴

Ayette, muhtevasını beyan ettiğimiz "ahbâr" ile "ruhban"ın birlikte ve aynı fiil için zikredilmesi onların nitelik ve konum olarak benzerliğini hatıra getirmektedir. Çünkü Müslümanların Medine toplumundan tanıdıkları bu kimselerin (ahbâr) "münzevî bir hayat yaşamak anlamında" ruhban sınıfından olmadıkları bilinmektedir. Bu bağlamda kastedilen de formel ruhbanlık olacaktır. Ayrıca ayetteki ruhbanlığın vahyin ve risaletin ilk muhatapları tarafından –mahiyet itibarıyla- bilinmediği sonucu da çıkmaktadır. Nitekim ayet nazil olunca İslam öncesi hayatında mutaassıp bir Hıristiyan olan yani onları bizzat içlerinde kalarak tanıyan Adî b. Hâtim (öl. 67/686)⁸⁵ "rabler edindiler" ifadesine "onlara ibadet etmiyorlar" diyerek itiraz etmek suretiyle ibareyi "rukûlu secdeli ibadet" şeklinde anladığını ortaya koymuştur. Sonuçta ayetteki "rabler edinmek", Hz. Peygamber tarafından "kendilerinden menkul helal-haram kılma yetkisi" ya da "Allah'ın haram kıldığını helal ve yine Allah'ın helal kıldığını haram kılmak" şeklinde tashih ve tavzih edilmiştir.⁸⁶

Bu ayette de onların bizzat varlıkları reddedilmemekte, ontolojik boyutlu büyük bir yanlışın parçası/sebebi olmalarına istinaden suçlanıp kınanmaktadır.

Üçüncü Ayet: "Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."⁸⁷

Müfessirlere göre "haksız yere mal yemek"ten maksat ruhban sınıfından bazılarının dînî konularda hüküm verirken maddî menfaat karşılığında kuralları hafifletmesi veya rüşvet alıp mal biriktirmesidir.⁸⁸ Bu da onların münzevî hayat yaşayan kimseler değil de geniş dînî yetkilere sahip, kapsamlı toplumsal rolleri bulunan kişiler olduğuna delalet etmektedir. Bu ayet ile onların "rab edinilmesi"nden bahseden ayetin arka arkaya gelmesi de (31 ve 34. ayetler) söz konusu "rab edinme" ile "haksız mal yemenin" formel ruhbanlığı temsil eden ruhban sınıfına ait olduğunu teyit eder niteliktedir. Ayrıca buradaki de bir otoritenin varlığına yönelik red değil, dînî otoriteyi temsil edenlerin ahlakî zafiyetlerine yönelik bir kınamadır ki bu yapının içerisinde olmayan dışarıdaki herhangi biri de başka bir vesileyle aynı ahlakî zafiyet içerisinde bulunabilir.

Dördüncüsü ise "رهانية -ruhbanlık" lafzının yer aldığı "(Kendilerinin) ortaya koyduğu ruhbanlığa gelince, biz bunu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar"

⁸⁴ Bkz. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atü Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 1/73.

⁸⁵ Ali Yardım, "Adî b. Hâtim et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/380.

⁸⁶ Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 10 (No: 3095); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 17/92 (No. 218); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/198 (No. 20350).

⁸⁷ et-Tevbe, 9/34.

⁸⁸ Örnekler için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/266; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1420), 16/34.

mealindeki ayettir.⁸⁹

"Ruhbanlık" kelimesi Kur'an'da sadece bu ayette ve "keşişlerin yaşam şeklini" yani informel ruhbanlığı ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Sözlük müelliflerinin de kavramı bu bağlamıyla tanımlama yoluna gittiklerini daha önce zikretmiştik. Yani ayette dünya zevklerinden uzak münzevî bir yaşam sürmek manasındaki ruhbanlıktan söz edilmektedir. Onu tercih edip de gereğini yapmamak kınanmıştır. "Allah, bu tercihlerini icra etmekteki kusurları, hakkını vermemeleri sebebiyle onları ayıplamış, Hz. Peygamber de ümmetinin mezkûr kusurlara düçar olmasından korkmuştur."⁹⁰ Zira o, Hz. İsa'nın peşinden giden bazı dindarlar tarafından ortaya konulan (ibtidâ') güzel bir yol ve iyi bir yaşama tarzı olup Allah'ın rızasını kazanmak için takip edilmiştir. Fakat onu ortaya koyan ve bu yolu tutanlardan bazıları onun gereğini tam olarak yerine getirmemişler, sağlıklı olan biçimini çarpıtmışlardır. Kötülenen ve yerilen ruhbanlık değildir. Ruhbanlığın gereğini ifa eden rahipler de değildir. Kınanan sadece, ruhbanlığı gönüllü olarak üstlendikleri yani nezrettikleri⁹¹ halde bunun gereğini yerine getirmeyen ve Allah'a verdikleri sözü tutmayan kimselerdir.⁹² Sonuç itibarıyla ayette ruhbanlığın yasaklandığına değil, şartlarına riayet edilmesi koşuluyla makbul karşılandığına işaret vardır.⁹³

Genel olarak Hıristiyanlıktaki ruhbanlık müessesesiyle ilgili Kur'an'daki ifadeleri ve tefsirlerde yer alan değerlendirmeleri iki noktada toplamak mümkündür: Birincisi, Allah tarafından emredilmediği halde sırf O'nun rızasını kazanmak amacıyla Hıristiyanların uzlet hayatı uygulamasının onları dünya hırsından ve buna bağlı kötülüklerden alıkoyduğuna işaret edilmiştir. İkincisi ise informel ruhbanlığın hakıyla yerine getirilmemesi ile formel ruhbanlık temsilcilerinin dînî konularda mutlak otoriteye sahip kılınması kınanmıştır.⁹⁴

Son olarak şu hususu da ifade etmek isteriz ki bize göre Kur'an'ın meseleyi "ontolojik bir problem" olarak ele aldığı tek ayet, ikinci sıradaki Tevbe Suresinin 31. ayetidir. Diğer ayetlerin muhtevası tamamen "ahlakî bir probleme" atıf yapmaktadır. Bu minvalde mahiyetine dair söylenenler ayrı bir değerlendirmeyi gerektirmekle beraber modern zamanlarda olduğu gibi "din adamlığı/dînî otorite" anlamındaki ruhban sınıfının reddi ya da tenkidi adına kullanılacak yegâne delilin de Tevbe suresinin 31. ayeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim çağdaş İslam düşüncesinin temsilcilerinden Reşid Rıza'nın (öl. 1935) bu minvalde benzerlikler kurarak -bize göre yapılan kıyas, mahiyetleri dikkate alındığında kıyas maa'l-fârıktır- tenkit ettiği ulema, meşâyih, onlara ait eğitim kurumları ile kitaplar ve de mezhepler ile meşrepler için tercih ettiği yegâne delil bu ayet olmuştur.⁹⁵ Bununla ifade etmek istediğimiz şey, delil ile medlûlün şeklen de olsa benzerlik gösterdiğiidir. Yoksa

⁸⁹ el-Hadîd, 57/27.

⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/13.

⁹¹ "Nezretmek" şeklindeki anlamlandırmaya dair bkz. Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 5/264, 7/176.

⁹² Uludağ, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", 13, 18.

⁹³ Gürkan, "Ruhban", 35/204. Hadid Suresi 27. ayetle ilgili benzer manada geniş değerlendirmeler için ayrıca bkz. Haksever, "'Ruhbanlık' Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 8-14.

⁹⁴ Gürkan, "Ruhban", 35/204.

⁹⁵ Bkz. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, 10/324-341.

mahiyet itibariyle kesinlikle aynı şey oldukları kanaatinde değiliz.

2.2. Anlam

Buraya kadar zikrettiklerimize istinaden rivayetler bizim informel ruhbanlık dediğimiz tavır ile ilgilidir ve bir otoriteye delalet etmemektedir. Ayrıca onlarla reddedilen, ruhbanlığın varlığı değil, ruhbanlığa dair bazı uygulamalardır. Zira tüm dinlerde bu tavra meyleden bir topluluk her daim bulunmuştur. İnsanın ve meselenin tabiatı gereği olmaya da devam edecek görünmektedir. Ayetlerin ise ilk üçü formel ruhbanlığın temsilcileriyle ilgili olup onların bazı ontolojik ve ahlakî yanlışlarını/zaafılarını haber vererek kendilerini kınamakta, Müslümanları da bu hususlarda uarmaktadır. “Ruhbanlık” lafzının yer aldığı tek ayet ise informel ruhbanlığa atıf yapmakta ve sağlıklı işlemesi halinde onu kabul etmektedir.

Ayrıca rivayetlerde yer almamakla birlikte -hatalı uygulamaları ve zaafıları hariç tutulduğunda- formel ruhbanlığın da Hz. Peygamber tarafından reddedildiği başka hadislerde açıkça görülmektedir. Zira o da İslam’ı anlatıp tebliğ etmesi, ezan okuması, namaz kıldırması, Kur’an’ı düzgün bir kıraatle okumayı öğretmesi, kadılık ve hac emirliği yapması için görevliler seçmiş; Kur’an’ı en iyi bilen imam olmasını istemiştir.⁹⁶ Bu nedenle aksi durum yani mezkûr bağlamıyla İslam’da ruhbanlığın olmadığını söylemesi kendi yaptığını reddetmek olacaktır. Üstelik tüm Müslümanların sefere çıkmayıp döndüklerinde kendilerine dinlerini anlatsın diye geride bir topluluk bırakmalarını emreden⁹⁷, ilimde derinleşenlerin⁹⁸ ve kendilerine ilim verilenlerin bulunduğu⁹⁹ haber veren ayetler vardır. Bahsi geçen görevlendirmeler ile ayetlerde hususi olarak zikredilen grupların varlığı doğal olarak kendi bağlamında bir hiyerarşiyi ve farklı statüleri beraberinde getirecektir.¹⁰⁰ Hatta mezkûr grupların teşekkülü -ayette yer aldığı üzere- cihada katılmak da dâhil bazı faziletli amellerden mahrumiyeti ya da onların tehirini de onaylamış olmaktadır.

Diğer taraftan ruhbanlığın temsilcisi olan “rahîb” kelimesi de –“hîbr-ahbar”da olduğu gibi- Hz. Peygamber sonrasında ilk nesillerden itibaren bazı Müslümanları tanımlamak için müspet manada kullanılmıştır. Ancak “hîbr-ahbar”ın aksine onun “çok yemekten, çok uyumaktan ya da evlenmekten uzak duran, dünya nimetlerine iltifat etmeyen ve ibadetle meşgul olan” anlamında yani informel muhtevasıyla tercih edildiği, formel ruhbanlık manasında kullanılmadığı görülür. Fudayl b. İyâz (öl. 187/803), Irak’tan Mekke’ye hac için gelen ve şişmanlanmış gördüğü Veki’ b. Cerrah’a (öl. 197/812) “Sen Irak’ın ‘rahîbi iken bu halin de nedir?” diye sorar. Bu noktada Fudayl b. İyâz’ın ilk sufilerden kabul edilmesi hasebiyle mesele tasavvufi riyazete hamledilebilir. Ancak bir muhaddis ve fakih olan Veki’ bu tepkiyi normal

⁹⁶ Örnekler için bkz. Buhârî, “Ezân”, 1 (No. 603, 604); Müslim, “Mesâcid”, 290; Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 8 (No. 4999); Buhârî, “Meğâzî”, 62-63 (No. 4341-4353); Buhârî, “Tefsir”, 146 (No. 4657).

⁹⁷ et-Tevbe, 9/122.

⁹⁸ Â-i İmrân, 3/7; en-Nisâ, 4/162.

⁹⁹ el-İsrâ, 17/107; el-Hac, 22/54; el-Mücâdele, 58/11.

¹⁰⁰ Konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Mehmet Ergün, “Sosyal Statü Farklılıklarının Kur’ân’a Yansımaları: Din Adamları Ve Halka Yönelik Hükümlerin Mukayesesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 550-574.

karşılıyarak sebebini İslam'ın getirdiği ferahlık/rahatlık olarak izah etmiştir. Benzer şekilde "ashab-ı Muhammed'in (s.a.) rahibi"¹⁰¹, "bu ümmetin rahibi"¹⁰², "rahibu'l-Arab", "rahibu'l-Irak" ya da "rahibu'l-Kûfe" gibi kullanımlar rivayetlerde yer almaktadır. Bu ifadelerin zikredildiği eserlerdeki bab başlıkları dikkate alındığında, kitaplarında ilgili rivayetlere yer veren muhaddislerin de bahis konusu ruhbanlığı formel şekliyle anlamadığı açıkça görülecektir.¹⁰³ Yine fukahâ-yı seb'adan Ebu Bekir b. Abdurrahman (öl. 94/713) çok namaz kıldığı ve ibadet ettiği için "Kureyş râhibi-rahb قریش" olarak anılmış¹⁰⁴, hatta Mu'tezile kelam alimi İsa b. Sabih (öl. 226/841) de "Rahibu'l-Mu'tezile" diye tanınmıştır.¹⁰⁵

Bu noktadan itibaren "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetinin ne anlam ifade ettiği/etmediği onunla istişhad edilerek reddedilen iki husus üzerinden tespit edilecektir. Bunların ilki tasavvuf ve tasavvufi uygulamalardır. Hıristiyanlıktaki informal ruhbanlık ile özdeşleştirilerek onun da aynı tür bir ruhbanlık olduğu ve "İslam'da da ruhbanlığın bulunmadığı" söylenmiştir. Diğeri ise dini otorite/din adamı konumuyla Hıristiyanlıktaki formel ruhbanlığa benzetilen ve yine "İslam'da ruhbanlık olmadığından" hareketle karşı çıkılan medrese-müderres, tekke-şeyh/meşâyih gibi kurumlar ve temsilcileridir. Dikkat edilirse tasavvuf; eğitim/terbiye usulleri sebebiyle informal ruhbanlık, sahip olduğu sivil dini otoritesi sebebiyle de formel ruhbanlık addedilmiştir.

Önceki başlıklarda zikrettiğimiz malumat hatırlandığında dînî metinlerde muhteva olarak ruhbanlığın şu unsurları üzerinde durulduğu görülür: Evlenmemek, et yememek, değerli ve muteber giysiler giymemek, mahviyet halinde olmak, bunları sadece ibadete yönelmek maksadıyla yapmak, çok ibadet etmek, bu bağlamda insanlarla/toplumla ilişkileri asgari düzeye indirmek ve de bunların karşıtı (gibi bir) görünüm arz eden cihad etmek. Mezkûr muhteva sıralandığında ilk akla gelen, İslam Tasavvufunun bu unsurları ihtiva ettiği ve reddedilen bir ruhbanlık uygulaması olduğudur. Bağlantılı olarak bir diğeri de Hz. Peygamber'in cihadı emrederek tüm bunları geçersiz kıldığı şeklindeki yaklaşımdır. Ancak bu noktada öncelikle her iki ruhbanlık türünün de tümüyle reddedilmediğine dair yukarıdaki tespitlerimiz unutulmamalıdır.

İlgili araştırmalar da ortaya koymuştur ki zikredilen uygulamaların tasavvuf geleneğindeki pratiği ile ayet ve hadislerde yer alarak zemmedilenler arasında ciddi

¹⁰¹ Hucr b. Adiy (r.a.) için kullanılmıştır. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/531.

¹⁰² Üveys el-Karânî için kullanılmıştır. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/455.

¹⁰³ Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dimeşki İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 63/81; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târihu'l-İslam*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 4/1230. Başka örnekler için bkz. Ebu'l-Hasen el-Bağdâdî Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410), 1/272, 473 (No. 1805, 3289); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/183, 462 (No. 35167, 37242); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/351-354 (No. 23931); Müslim, "Tevbe", 46; Müslim, "Zühd ve Rekâik", 73; Ebû Bekir Muhammed b. İshak en-Nîsâbûrî İbn Huzeyme, *es-Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 4/352 (No. 3056).

¹⁰⁴ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 5/160; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 12/31.

¹⁰⁵ Uludağ, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", 10-11, 14-15.

bir farklılık söz konusudur.¹⁰⁶ İslam toplumunda ibadet maksadıyla inzivaya çekilen, insanlardan uzak yaşayan, hayatı boyunca hiç evlenmeyen, et yemeyen, çileli bir yaşamı tercih ederek yoksul bir şekilde ömür süren kanaatkâr kişi ve gruplar tarih boyunca bulunmuştur. Bazı tasavvuf erbabı belli bir mertebeye ulaşıncaya kadar müridlerine evlenmemeyi tavsiye de etmiştir. Ancak ömür boyu evlenmemek bir tavsiye ve prensip olmamıştır.¹⁰⁷ Ruhbanlık bu minvalde tanımlandığında şu hususların dikkate alınması elzem görünmektedir. Öncelikle İslam dini, evliliği ısrarla tavsiye etmekle birlikte farz kılmamıştır. Günaha düşme endişesi taşımayanlarla hayatlarında karşılaştıkları bir takım olumsuz durumlar sebebiyle evlenmemeyi tercih edenler her daim olmuştur. Bekâr yaşamak günah olmamakla birlikte bir erdem ve sevap da değildir. Onu sevap telakki etmek elbette caiz görülmemiştir. Bîşr-i Hâfî (öl. 227/841) gibi sufiler, Farabi (öl. 339/950) gibi filozoflar, Maarrî (öl. 449/1057) gibi şairler, İbn Teymiyye (öl. 728/1328) gibi müçtehitler bekâr yaşamayı seçtiği gibi 20. asırda Bediüzzaman Said-i Nursî (öl. 1960), hadis âlimi Tayyip Okıç (öl. 1971), Diyanet İşleri başkanlarından İbrahim Elmalı (öl. 1994) ve Muhammed Hamidullah (öl. 2002) gibi bazı âlimler de böyle bir hayatı tercih etmişlerdir. Sonuçta önemli olan husus, hangi amaçla bekâr yaşandığıdır. Üstelik mezkûr isimler ve bilhassa da sûfiler evlenmeme tercihini uygulanması gereken bir doktrin şeklinde takdim etmişlerdir. Aynı şekilde inzivaya çekilerek kendini ibadete vermek de tek başına rahiplik alameti değildir. Hatta her Müslümanın geçici sürelerle de olsa böyle bir zaman dilimini yaşaması teşvik edilmiştir.¹⁰⁸ Nitekim Ramazan ayının son on günündeki itikaf ibadeti¹⁰⁹ bu minvalde bir uygulamadır.¹¹⁰ Hatta yukarıda zikrettiğimiz “namazı beklemek için mescidde oturmanın ruhbanlık olduğu” mealindeki rivayetler de bu bağlamda olsa gerektir. Ayrıca Hz. Peygamber ashabına nafile ibadeti yasaklamamış, ancak onları Allah’ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da kendilerine haram kılmamaları ve güç yetiremeyecekleri şeyleri yapmayı nezretmemeleri hususunda uyarmıştır.¹¹¹ Şayet kişi farz, vacip ve sünnet olan ibadetlerine ilave olarak bir evrad edinmiş, her gün belli sayıda tevhid, tekbir, tahmid, tesbih getirmeyi, istiğfar etmeyi, Kur’an okumayı, nafile namaz kılmayı ya da oruç tutmayı nezretmişse burada dikkat edilecek husus, nezrine/sözüne sadakat göstermesidir.¹¹² Bu da Hz. Peygamber’in -nafile bile olsa- devamlılığı esas alan ibadet anlayışıyla

¹⁰⁶ Bkz. Haksever, “‘Ruhbanlık’ Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 5-30.

¹⁰⁷ Tasavvufta bu uygulamaları ifade eden zühd makamı farklı şekillerde telakki edilmiştir. Bkz. Mesut Akdoğan, *Abdullah Yafî Hayatı Eserleri ve Düşüncesi* (Nizamiye Akademi, 2022), 194.

¹⁰⁸ Tasavvufta insanlardan uzaklaşmak da dahil yapılan her fiilde ilkesel/doktrinel olarak amaç; gaye ve niyetin halk değil, Hakk olmasıdır. Bunun da sebebi bazen Allah korkusu ve bazen de O’nun rızasını talep olabilir. Bkz. Ebu’l-Hasen Nuruddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî’l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422), 5/1723.

¹⁰⁹ Buhârî, “İtikaf”, 1 (No. 2026, 2027), 14 (No. 2041); Müslim, “İtikaf”, 6-8.

¹¹⁰ Uludağ, “Ruhbanlık ve Tasavvuf”, 20-21; Haksever, “‘Ruhbanlık’ Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 25.

¹¹¹ Haksever, “‘Ruhbanlık’ Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 19.

¹¹² Hatta bu nezretme meşru bir şey olduğu sürece İslam’dan önce yapılmış olsa da böyledir. Nitekim Hz. Ömer cahiliye döneminde Mescid-i Haram’da bir gece itikafa girmeyi nezrettiğini söyleyince Hz. Peygamber “nezrettiğin şeyi yerine getir” buyurmuştur. Bkz. Buhârî, “İtikaf”, 5 (No. 2032).

uyumludur.¹¹³ Mezkûr ameller ihlası ve düzenli bir şekilde yerine getirildiğinde ecir ve sevaba nail olunacağı da aşikârdır. Kısacası bu tür tercihler İslam'da farz, vacip ya da sünnet olmadığı gibi yasaklanmış da değildir.¹¹⁴ Neticede Hıristiyanlardaki ruhbanlık ile tasavvuftaki uygulamalar benzer gibi görünse de bazı mahrumiyetlerin eziyete dönüştürülmemesi, süreklilik arz etmemesi ve sonrası için bir hazırlık dönemi teşkil etmesi hasebiyle bize göre aynı şey değildir. Günümüzde yetiştirilen nesillerin yaklaşık on beş-yirmi yıllık eğitimden/hazırlıktan sonra çalışma hayatının içerisine dâhil edilmesine, eğitim süresince de o hayattan uzak tutulmasına benzenmektedir.

Bu aşamada cihadı öne çıkararak ve onu "ruhbanlık" olarak niteleyen rivayetlere temas etmek gerektiğine inanıyoruz. Kanaatimizce öncelikle cihadın sadece savaş meydanındaki mücadeleyle sınırlandırılmaması gerekmektedir.¹¹⁵ Zira bunun yanında hadislerle göre kişinin kendi nefesine karşı cihad etmesi¹¹⁶, diliyle ve kalbiyle cihad etmesi¹¹⁷, zalim sultana hakkı söyleyerek cihad etmesi¹¹⁸, anne-babasına hizmet ederek cihad etmesi¹¹⁹ de söz konusudur. Hatta nefisle cihad diğer cihad türleri için ehemmiyetli ve öncelikli görünmektedir.¹²⁰ Ayrıca tekkelerin tarihî süreçte hem devlet ve ordu hem de bilhassa toplum nezdindeki müspet etkisi de bu durumu teyit etmektedir. Aynı tarihî tecrübe onun Hristiyan ruhbanlığındaki münzevî yaşamla pek bir alakası bulunmadığını ve cihad etmekle ruhbanlık uygulamasının çelişmediğini de göstermektedir.¹²¹

Netice itibariyle rivayetlerde yer alan unsurlardan hareketle Müslüman pratiğindeki ruhbanlık; evlenmemeyi ömür boyu süren bir ilke, bir doktrin olarak kabul etmez. Nefsi terbiye edecek ve kontrol altında tutacak boyutta değil de ona işkence edip hakkını gözetmeyecek boyutta dünya nimetlerinden yüz çevirmeyi de ihtiva etmez. En fazla, kontrollü bir şekilde ve süreli olarak bazı nimetlerden uzak kalmayı bir eğitim usulü olarak kullanır. İbadet maksatlı uzlet hayatını da bu minvalde kabul eder. "Sonunda dinden ve dini yaşamaktan soğutup uzaklaştıracağı gerekçesiyle dünyevî maksatlarla bir kenara çekilip toplumdaki, cemaatten ve nasihatten uzak kalmayı ise reddeder."¹²² Hem büyük hem de küçük cihaddan geri durmayı

¹¹³ Örnekler için bkz. Buhârî, "Teheccüd", 19 (No. 1152); Müslim, *Müslim*, "Sıyâm", 185.

¹¹⁴ Bkz. Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Basûm (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426), 9/539; Uludağ, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", 21.

¹¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/527-528.

¹¹⁶ Tirmizî, "Fezâilü'l-Cihad", 2 (No. 1621).

¹¹⁷ Müslim, "İman", 78; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/63 (No. 15785); Ebû Dâvûd, "Cihad", 18 (No. 2504).

¹¹⁸ Tirmizî, "Fiten", 13 (No. 2174); Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17 (No. 4344).

¹¹⁹ Buhârî, "Cihad", 138 (No. 3004).

¹²⁰ Rivayetleri telif eden bir örnek için bkz. Celaleddin-i Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî*, ed. Yasemin Çiçek - Hande Yıldırım, çev. Süleyman Nahîfî (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 543 (Beyit no. 579-590), 731 (Beyit no. 2635-2650), 670-671 (Beyit no. 483-520).

¹²¹ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Vefa Tekkesi ve Osmanlı'da Devlet Tekke-Medrese İlişkileri", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, ed. Şevket Kamil Akar (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 109-119; Reşat Öngören, "Osmanlı'da Sûfilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *Tasavvuf Kitabı*, ed. Cemil Çiftçi (İstanbul: Kitabevi, 2003), 192-210.

¹²² Bu doğrultudaki değerlendirme ve örnekler için bkz. Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed

barındırmaz.¹²³ Rızâ-i ilâhîye uygun olup da başlanan nafile ibadet ve uygulamaların devamlılığını ister. Hz. Peygamber'in talebi de bu minvaldedir ve o "ümmetinin bu hususta vuku bulabilecek kusurları sebebiyle ayetteki (Hadid 27) kınama ve ayıplamaya muhatap olmasından endişe eder."¹²⁴ Ayetlerde yer alan ve formel ruhbanlığı temsil eden ruhban sınıfına yönelik kınama sebebi zaafiyetler ise İslam'da tüm Müslümanlar tarafından dikkate alınarak kaçınılması gereken hususlardır. Bu çerçevede ortaya çıkan görünüme İslam "ruhbanlık" dememiş, hadislerde yer aldığı üzere "mutedil/kolay haniflik" adını vermiştir. Bu da her dinde olan ruhbanlık türü uygulamaların İslam dinindeki biçimini ortaya koymaktadır. Temel niteliği ise kendine, raiyeti altındakilere, diğer insanlara ve Rabbine karşı ölçülü olmak, hakları gözetip kendi manevî menfaati için dahi onları ihmal etmemektir.¹²⁵ Ya da zikrettiğimiz şekliyle onun için "ruhban/ruhbanlık" yerine -ayetlerde işaret edilen- formel ruhbanlığın temsilcilerini de içine alacak şekilde "rabbâni (alim)"¹²⁶ kavramı zikredilebilir. Nitekim İbn Abbas "rabbâni" kelimesini "halîm (müsamahakâr, sabırlı, nezaket sahibi) fakihler" olarak tanımlamakta ve "insanları ilimle terbiye etmeleri sebebiyle onlara rabbâni" denildiğini söylemektedir.¹²⁷ Bu kavram öncelikli olarak; fıkıh, ilim, din ve dünya işlerinde insanların dayanağı olmaları hasebiyle "ahbâr"dan daha üstün konumdaki Yahudi âlimleri için kullanılmışsa da¹²⁸ Buhârî'nin yaptığı gibi Müslümanların da örnek kabul ettiği bir âlim modelidir.

Konuyu, "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetinin dînî otorite ve hiyerarşinin reddi için kullanılıp kullanılmayacağına temas ederek tamamlamak istiyoruz. Daha önce beyan edildiği üzere rivayet -isnadı itibarıyla muteber olmasa da- vakiyaya mutabık görülerek bağlantılı başka rivayetlerin izahı sadedinde sıkça zikredilmiştir. Aynı lafızla (لا رهبانية في الاسلام) en erken Ebû Dâvûd'un ya da İbn Kuteybe'nin, aynı manayla ise (لا ترهب في الاسلام) Abdürrezzak'ın tahriç ettiği bu rivayeti zikrederek açıklamalarda bulunan ilk muhaddis de yine İbn Kuteybe'nin kendisi olmuştur.¹²⁹ Ondan sonra hadis şarihleri içerisinde dolaylı da olsa rivayete ilk temas eden bir *Sünen* şârihi olan Büstlî (Afganistan) Hattâbî'dir (öl. 388/998). Ancak onun şerh ettiği

el-Bağdâdî İbn Receb, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, thk. Mahmud b. Şaban b. Abdülmaksud vd. (Medine: Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, 1417), 1/110-119.

¹²³ Ancak ifade etmeliyiz ki araştırmamız boyunca kendilerinden istifade ettiğimiz tüm şarihler İslam ümmetinin ruhbanlığı olarak tanımlanan "cihad" ile sadece din ve kutsal uğruna savaşmayı yani kılıçla cihadı anlamıştır. İstisna olarak Münâvî başka bir hadisin izahında ruhbanlıkla birlikte bu hususa da atıf yapmıştır. Bkz. Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Fezû'l-Kadîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, 1356), 1/482.

¹²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/13; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1424), 1/413.

¹²⁵ Hz. Peygamber'in geceleri ibadetle ve gündüzleri oruçlu olarak geçiren Abdullah b. Ömer'e tavsiyesi bunları terk etmesi değil, onları "nefsinin, eşinin ve çocuğunun kendi üzerinde hakkı bulunduğunu" unutmadan ve bu hususlarda herhangi bir ihmalkârlığa düşmeden yapması şeklinde olmuştur. Bkz. Buhârî, "Savm", 56 (No. 1977); Buhârî, "Teheccüd", 19 (No. 1153); Müslim, "Sıyâm", 182, 183.

¹²⁶ Âl-i İmrân, 3/79.

¹²⁷ Bkz. Buhârî, "İlim", 10.

¹²⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420), 6/544.

¹²⁹ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, 1/444-446.

rivayet, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan *لا ضرورة في الإسلام* hadisidir.¹³⁰ Ne var ki açıklamalarında *ضرورة* kelimesinin iki manayı muhtevi olduğundan bahseder. Bunların birincisi; nikâhı terk etmek/evlenmemek yani "تبتل -tebettül" olup Hıristiyanların takip ettiği ruhbanlık uygulamasına karşılık gelmektedir. İkinci manası ise hac yapmaktır.¹³¹ Hattâbî'nin kelimeye verdiği ilk anlamı "garibü'l-hadis" sahasında bilinen ilk eserin müellifi Heratlı (Batı Afganistan) Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'da (öl. 224/838) da görmekteyiz.¹³² O da aynı manada olduğunu kabul ederek *من تبتل فليس منا* rivayetine¹³³ yer vermiştir. Erken döneme ait bu açıklamalardan anlaşılmalıdır ki "tebettül", "nikâhı terk etmek/evlenmemek" manasıyla "sarûra" kelimesinin müterâdifi yerindedir ve "sarûra"nın esas anlamlarından bir tanesi de "ruhbanlık"tır. Yani İslam'da olmayan "ruhbanlık"; evlenmemeye, nikâhı terk etmeye dair tahrir ifade etmeyen bir yasaklamadan ibarettir. Kısaca üç kelime (*تبتل - ضرورة - رهبانية*) bir-birinin yerine kullanılmıştır ki bu da hem zaman ve zemin hem de Arap dili bağlamlarıyla uyumlu görünmektedir. Kronolojik olarak Hattâbî'den hemen sonra gelen Kurtubalı şârih İbn Battâl (öl. 449/1057) ise hocası Kâdî Muhelleb b. Ebû Sufre'den nakille "nikâh, İslam'ın sünnetlerindedir ve şeriatımızda ruhbanlık yoktur" diyerek başladığı açıklamalarında -ki o, mezkûr ifadeyi hadis olarak zikretmez- kavramı biraz daha geniş ele almış ve farz kılınmamış olanlar da dâhil tüm ibadetlerin esasını teşkil eden niyet üzerine odaklanmıştır. Ona göre de evlenmemek anlamında nikâhı terk etmek Hz. Peygamber'in sünnetinden yüz çevirmektir ve böyle yapan kimse "mezmûm ve mübtedi"dir. Ancak onu terk eden şayet ibadet hayatında kolaylık sağlayacağı ve bu minvalde kendisi için daha uygun olacağı düşüncesiyle böyle yapmışsa bu kimse kınanmaz. Zira burada onun sünnetinden ve yolundan yüz çevirmek kastı yoktur. İbadetler hususundaki ölçü de yapmaktan aciz kalmayacağı şekilde orta bir yol tutmaktır. Yani ölçülü, kontrollü ve süreklilik arz eden bir ibadet hayatı

¹³⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/218 (No. 13602); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/42 (No. 2844), 5/224 (No. 3114); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 3 (No. 1729); Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/234 (No. 11595); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/617 (No. 1644), 2/173 (No. 2673); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/269 (No. 9768); Ziyâuddin el-Makdisi, *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*, 12/178-179 (No. 200-201). Rivayet, hem *Müstedrek*'in müellifi Hâkim tarafından, hem de onu telhis eden Zehebî tarafından sahih kabul edilmiştir.

¹³¹ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Haleb: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1351), 2/145. Aynı rivayet üzerine Hattâbî'den önce Tahâvî'nin (öl. 321/933) de açıklamaları bulunmaktadır. Ancak Tahâvî kelimenin sadece ikinci manası üzerinde durmuş, onun "imkanı olduğu halde ısrarla hac yapmaktan geri durmak" anlamına geldiğini beyan etmiştir. Kelimenin "ruhbanlık" manasını ihtiva ettiğine ise temas etmemiştir. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnavut (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1415), 3/314-319. Zaten rivayetin *لا*

ضرورة في الحج versiyonu da kaynaklarda yer almıştır. Örnek için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/224 (No. 3114).

¹³² Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Garibü'l-Hadis*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarâbâd: Matbatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1384), 3/97. Benzer değerlendirmeler için ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1431, 513; Zemahşerî, *el-Fâik fi Garibi'l-Hadis*, 2/293-294.

¹³³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 7/150-151 (No. 12592); Ebû Urve el-Ezdi el-Basrî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (fi'l-Musannef) li Abdürrezzâk b. Hemmam*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 11/291 (No. 20570); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/199 (No. 24658); İbn Hibbân, *es-Sahih*, 9/337-338 (No. 4027-4028). İbn Hibbân'da yer alan rivayette Osman b. Maz'ûn'un yukarıda yer verdiğimiz talebi "ruhbanlık" olarak değil de "tebettül istemek" şeklinde ifade edilmektedir.

vurgulanmaktadır.¹³⁴

İbn Hacer de rivayeti لا رهانية في الاسلام lafzıyla hiç görmediğini beyan ettikten sonra İbn Abbas'tan (öl. 68/688) merfu olarak gelen ve Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd'un tahriç ettiği, Hâkim'in (öl. 405/1014) de "sahih" dediği "لا ضرورة في الاسلام" rivayetinin bulunduğunu söyleyerek bahsi geçen müterâdifliği teyit eder. Ayrıca rivayetin lafzına dair yaptığı açıklamaların akabinde nikâha ve evliliğe teşvik eden hadisleri ardı ardına sıralayarak onun sünnet oluşuna, neslin devamını temin ettiğine, bu rivayetlerden maksadın da evliliğe teşvik olduğuna değinir ve Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetinin çokluğuyla övüneceğini beyan eden hadislerini zikreder.¹³⁵ Sonuçta "İslam'da ruhbanlık yoktur" şeklindeki ifade, nikâhı medh ve teşvik eden rivayetler ile evlenmemeyi zemmeden rivayetlerin kadr-i müştereki kabul edilmiş görünmektedir.

İslam dünyasının en doğusundan en batısına benzer şekillerde birbirini teyit eden bu doğrultudaki açıklamalar daha sonraki asırlarda da devam etmiştir. Ne var ki –en azından bizim tespit edebildiğimiz kaynaklar içerisinde- Münâvî (öl. 1031/1622) ile yani 17. yüzyılla birlikte ve de pek müspet olmayan bağlamlarda "zühd, zâhid, âbid, uzlet, mücâhede" gibi kelimeler ruhbanlık tanımı içerisinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Münâvî ile yaklaşık aynı dönemin muhaddisi Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise ruhbanlıkla bağlantılı olarak dağ başlarını ve uzak yerleri mekân tutmaya değinirken buraları "عمران - umrândan/medeniyetten uzak yerler" şeklinde tavsif etmektedir.¹³⁶ Bu asırlarla birlikte "Ümmetimin ruhbanlığı Allah yolunda cihaddır" ibaresinin yer aldığı rivayetler de daha çok tercih edilip vurgulanmaya başlamıştır. Nitekim yine 17. yüzyıl muhaddisi İbn Hamza (öl. 1120/1708) meşhur eseri *el-Beyân ve't-Ta'rîf*te ruhbanlık lafzının geçtiği dört rivayete yer verir ki üç tanesi bu ibareyi ihtiva etmektedir.¹³⁷ Daha önceleri var olan evlenmeye ve onun sünnet oluşuna yönelik yoğun vurgu yerini "mendub" olarak tanımlanan ve evlenmeme ile ilgili ruhsatların da sıralandığı bir yaklaşıma bırakmıştır. Hindistanlı muhaddis Mübârekpûrî'ye (öl. 1353/1935) geldiğimizde ise o, bidat meselesini ele alırken onun seyyie ve hasene şeklinde bir ayrıma tabi tutulamayacağını, "her bidatin dalalet" olduğunu ve Hz. Peygamber'in beyanında "hasene" gibi herhangi bir kaydın bulunmadığını, bu çerçevede tüm bidatlerin reddedildiğini söyler. Bu düşüncelerini desteklediği şahid ise "ruhbanlık" lafzının yer aldığı tek ayet olan Hadid Suresi 27. ayettir. Ona göre "Biz üzerlerine farz kılmamışken onu kendileri ortaya koydular/ابتدعوها" lafzı tamamen bidati tanımlamaktadır.¹³⁸ Görüldüğü üzere rivayet tarih boyunca evlilikle ve zühd hayatıyla ilişkili olarak ele alınırken zamanla, menfî kabul

¹³⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, 7/160. Benzer bir yaklaşım için bkz. Ebu'l-Feth Takıyyuddin Muhammed b. Ali İbn Dakîkul'îd, *İhkâmü'l-İhkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm* (b.y.: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.), 2/170.

¹³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/111-112.

¹³⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, 1/266.

¹³⁷ Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Şâfiî, 1408), 1/386; 2/137; Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, 2/507, 3/75, 4/331; Burhanuddin İbrahim b. Muhammed ed-Dimeşki İbn Hamza, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadisî's-Şerîf*, thk. Seyfeddin el-Kâtib (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/236; 2/3, 35, 103.

¹³⁸ Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/370.

edilen unsurlara vurgu artmış, son dönemlere gelindiğinde ise önce bidat tanımı üzerinden ruhbanlık ve bağlantılı görülen ya da -ümmetin menfaatine olacağı gerekçesiyle- görülmek istenen uygulamalara ve uygulayıcılara yönelik olumsuz bir yaklaşımın dayanağına dönüşmüştür.

Bu rivayetin tercih edilme sebebi ise bizim açımızdan tümüyle "bağlam"la ilgilidir. Diğer rivayetlerin neredeyse tamamının bir bağlamı vardır ve arzu edilen fonksiyonelliği sağlamamaktadır. Bu nedenle sahih görülmemesine rağmen herhangi bir bağlamı olmayan, istenilen lafza sahip, maksada uygun, yalın ve mutlak bir manayı muhtevî لا رهبانية في الإسلام rivayetinde ısrar edilmiştir. Tarih boyunca yukarıda ifade ettiğimiz şekilde anlaşılan metin, modern Batı'nın "kilise otoritesini" yani kendi bünyesinde yer alan "dînî otoriteyi" etkisiz hale getirmesi akabinde teknik ilerleme ve sömürgeleştirme faaliyetleriyle elde ettiği dünya hâkimiyeti rivayetin tevlini de bu doğrultuda dönüştürmüştür. Ayrıca Batı'nın Protestanlıkla birlikte karşı çıktığı ve Müslümanların da modern zamanlarda şahit olduğu ruhbanlık ve ruhban sınıfı, sözün vürûd döneminin ve klasik dönemlerin aksine Katolik Batı Hıristiyanlığına aittir. Katoliklik ise bir kilise ve Hıristiyanlığın ortaya koyduğu tarihi bir teşkilattır. Belirgin özelliği, "otoritesi ve idarî yapısı"dır.¹³⁹ "Papa" da bu geleneğin yanılmaz otoritesidir¹⁴⁰ ki İslam'da bu nitelik ve fonksiyonlara sahip bir yapı hiç bir dönemde olmamıştır.

Sonuç

Hıristiyanlıktakine –bilhassa da Katolik kilisesindekine- benzer dînî otorite anlamıyla İslam'da ruhbanlık yoktur ve olmamıştır. Aynı şekilde her ne kadar benzerlikler olsa da –ki bu tüm dinlerde vardır- informel şekliyle de İslam, Hıristiyanlıktaki gibi bir ruhbanlık tesis etmemiş ve buna bünyesinde yer vermemiştir. Diğer taraftan mutlak manada ve kat'i olarak onu reddedip yasaklamamış, ancak dönüştürmüştür. Ne var ki modern dönemde son derece hatalı bir özdeşlikten hareket edilerek Batı'dakine benzer bir sonuç elde edilmeye çalışılmış, söz konusu rivayet de bu noktada yıkıcı bir unsur haline getirilmiştir. Hatta bir dînî otorite niteliği taşımayan, ancak Hıristiyanlıktaki informel ruhbanlık ile benzer ya da aynı kabul edilen tasavvuf-tekke-meşayih da İslam'daki sivil dînî otorite fonksiyonu sebebiyle modern dönemde reddedilen unsurlar içerisine dâhil edilmiştir. Zaten informel haliyle de modern değerlere uymamakta tevekkül, kanaat, sabır ve benzeri hususları çokça vurgulayarak çalışmaktan ve ilerlemekten alıkoymaktadır(!) Son noktada Hz. Peygamber'in risalet öncesi ve peygamberliği dönemleri de dâhil tarih boyunca Hıristiyan dünyada din, ya bir müessese ile yani kiliseyle özdeş kılınmış ya da bireysel tecrübeye irca edilmiştir. Bu nedenle onun kendi bünyesindeki yapılar ve tartışmalar ile İslam'ın tarihi tecrübesinin ve kültürünün doğrudan irtibatlandırılması hiç de isabetli görünmemektedir.

Modern dönemin hatalı irtibatlandırma ve aynileştirmelerindeki fonksiyonelliği sebebiyle zikredilen "İslam'da ruhbanlık yoktur" rivayetinin mezkûr şekliyle hadis tekniği açısından en azından "Hz. Peygamber'e aidiyeti şüphelidir." Ancak

¹³⁹ Bkz. Salar, *Hıristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*, 60-75.

¹⁴⁰ Şahin, *Hıristiyanlık'ta Ruhbanlık Anlayışı*, 19, 31.

bahis konusu metin "Kur'an ve hadiste farz, vacip ya da sünnet kılınmış, Hıristiyanlıktaki gibi bir ruhbanlık yoktur." anlamıyla doğrudur ve bir gerçeği ifade etmektedir. Diğer taraftan İslam da dâhil, peygamberleri öncelikli olarak "tebliğ" vazifesiyle gönderilmiş dinlerin amacının cemaatleşmek, sonrasında da cemiyetleşmek olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Din tabiatı gereği birlik oluşturmak ister ve o şekilde hayata geçer. Bu noktadan sonra herhangi bir dinin onu anlatan, yorumlayan, insanların hayatlarında tatbikine yardımcı olan bir sınıfı bünyesinde barındırmaması yani bu bağlamda bir hiyerarşi ve otoritenin oluşmaması bize göre mümkün değildir. Tarih de bunu ispat etmektedir. Buradan hareketle İslam'da da -nitelikleri kendi mahiyetine uygun olacak şekilde- formel ruhbanlığa karşılık gelen bir yapının olmaması elbette düşünülemez. Zaten rivayetlerde yer alan informal ruhbanlığın dönüştürüldüğü, ayetlerde zikredilen formel ruhbanlığın temsilcilerinin de ontolojik ve etik açıdan bazı ikazlara muhatap kılındığı görülmektedir.

Son olarak vurgulamak istediğimiz husus, zaman-mekan ekseninde ilk dönemler için "ahlakî bir probleme" atfen söylendiği anlaşılan rivayetin son dönemlerde -ciddi bir bağlam kayması ile- "ontolojik bir problem" için kullanılır hale geldiğidir. Modern zamanlardaki gibi bir problem, rivayet(ler)in vârid olduğu dönemde söz konusu dahi değildir. Din, elbette yeni bir problem için sözünü söyleyecektir. Ancak tercih edilen delil (rivayet) mezkûr/mevhum probleme çözüm için kullanılacak nitelikte görünmemektedir. Onu yakın tarihimizde olduğu gibi yorumlamanın İslam ilim geleneğinde herhangi bir referansı da bulunmamaktadır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdurrahman et-Türkî el-Mervezî. *ez-Zühd ve'r-Rekâik*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-. *Keşfu'l-Hafâ'*. thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yusuf el-Hindivânî. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421.
- Akdoğan, Mesut. *Abdullah Yafî Hayatı Eserleri ve Düşüncesi*. Nizamiye Akademi, 2022.
- Albayrak, Kadir. "Nestûrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/15-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ali b. Ca'd, Ebu'l-Hasen el-Bağdâdi. *el-Müsned*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Atalay, Orhan. "Ahbâr ve Ruhbân (Kur'ân'ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (30 Haziran 2006), 27-40.

- Aydın, Mahmut - Duran, Asim. *Kur'an ve Hıristiyanlar*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmed el-. *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Bayram, Fatih. "Hadisten Kültürel Norma: Rivayet-Tasavvuf-Kültür". *Türk Kültürü, Sanatı ve Edebiyatında Hadisler Sempozyumu - Bildiriler Kitabı*. ed. Zeynep Ekici - Melek Yalvaç. 1/67-96. İstanbul: Meridyen Destek Derneği-Seçil Ofset, 2022.
- Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnavût - Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 15 Cilt. Dimeşk: el-Mektebü'l-İslami, 1403.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-. *Şu'abu'l-İman*. thk. Abdulalî Abdulhamid Hâmid - Muhtar Ahmed en-Nedvi. 14 Cilt. Riyad - Bombay: Mektebetü'r-Rüşd - Dâru's-Selefiyye, 1423.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-. *el-Müsned*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-Şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cündioğlu, Düccane. *Hakikat ve Hurafe*. İstanbul: Kapı Yayınları, 9. Basım, 2017.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Demirci, Kürşat. "Ortodoksluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/409-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *el-Merâsil*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *el-Merâsil*. thk. Abdülaziz İzzeddin el-Sîrvân. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1406.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm. *Garîbü'l-Hadis*. thk. Muhammed Abdülmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarâbâd: Matbatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1384.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin. *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtühü*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebu'l-İslamî, ts.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin. *Silsiletü Ehâdisi's-Sahîha*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1415.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin. *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Ma'rife, 1412.
- Ergün, Mehmet. "Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'ân'a Yansımaları: Din Adamları Ve Halka Yönelik Hükümlerin Mukayesesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 550-574.
- Ergün, Mehmet. *Vaaz Ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. Muhammed İvaz Mür'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420.
- Gazzâlî, Hucetü'l-İslam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâu Ulûmi'd-Din*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Gider, Öznur. *Budizm ve Hıristiyanlığın Ruhbanlık Anlayışı (Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Gündüz, Şinasi. "Keşiş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/322-324. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Gürkan, Salime Leyla. "Manastır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/558-560. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gürkan, Salime Leyla. "Ruhban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî el-. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411.
- Hakîm et-Tirmîzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Nevâdiru'l-Usûl*. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1436.
- Haksever, Ahmet Cahid. "Ruhbanlık Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvuf İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (30 Haziran 2013), 5-30.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî el-. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Haleb: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1351.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ebu Bekir el-. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Hüsâmuddin el-Makdisî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Makdisî, 1414.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdurrahim b. el-Huseyn el-. *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcüd - Ali Muhammed Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımeşkî. *Târihu Dımeşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî. *Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423.
- İbn Dakîkûl'îd, Ebu'l-Feth Takiyyuddin Muhammed b. Ali. *İhkâmu'l-İhkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-Metâlibu'l-Âliye*. 19 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime - Dâru'l-Gays, 1419.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- İbn Hamza, Burhanuddin İbrahim b. Muhammed ed-Dımeşki. *el-Beyân ve't-Ta'rif fi Esbâbi Vurâdi'l-Hadisî's-Şerif*. thk. Seyfeddin el-Kâtib. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban el-Büstî. *es-Sahih*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1414.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak en-Nisâbü'rî. *es-Sahih*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.

- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî. *es-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Garibu'l-Hadis*. thk. Abdullah el-Cebûrî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-Âni, 1397.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. thk. Mahmud b. Şaban b. Abdülmaksud vd. 8 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, 1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1417.
- İbn Vağdâh el-Çurtubî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Vağdâh. *el-Bida' ve'n-Nehyu 'anha*. thk. 'Amr 'Abdulmun'im Suleym. Kahire; Cidde: Mektebetu'l-'İlm, 1416.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. *el-İlelü'l-Mütenâhiye*. thk. İrşâdülhak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalâbâd/Pakistan: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1401.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. *Garibu'l-Hadis*. thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kasım el-Enbârî. *ez-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*. thk. Hâtım Salih el-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412.
- İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Cezerî. *Câmiu'l-Usûl*. thk. Abdülkadir Arnavut - Beşir el-Uyûn. 12 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Halvânî - Mektebetü Dari'l-Beyân, 1389.
- İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*. thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399.
- İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadisi ve'l-Eser*. 1 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.
- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b.Tahir el-Makdîsî. *Ma'rifetü't-Tezkira*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafis Siracuddin Ömer b. Ali. *el-Bedru'l-Münîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Gayt vd. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicret, 1425.
- Kara, İsmail. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Karakurt, Rauf. *Hristiyanlıkta Ruhbanlık*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Kaya, Önder. *Katolik Kilisesinde Ruhbanlık Anlayışı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshak el-. *Bahru'l-Fevâid*. thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Kuzudışlı, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Ezdi el-Basrî. *el-Câmi' (fî'l-Musannefli Abdirrezzâk b. Hemmam)*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdi Basûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426.
- Mevlânâ, Celaleddin-i Rûmî. *Mesnevî*. ed. Yasemin Çiçek - Hande Yıldırım. çev. Süleyman Nahîfî. 1 Cilt. İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Mubârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-. *Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Muḥammed b. Naşr el-Mervezî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Naşr. *Muḥtaşaru Kıyâmu'l-Leyl ve Kıyâmu Ramaḍân ve Kitâbu'l-Vitr*. Faysalabad: Ḥadîş Akademî, 1988.
- Mübârek, Ebû Abdurrahman et-Türkî el-Mervezî abdullah b. *el-Cihad*. thk. Nezih Hammâd. 1 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1972.

- Münâvî, Muhammed Abdurraûf el-. *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'î's-Sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Şâfiî, 1408.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf el-. *Feyzül-Kadîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, 1356.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünen*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-. *Fezâilü's-Sahabe*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı'da Sûfilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları". *Tasavvuf Kitabı*. ed. Cemil Çiftçi. 192-210. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Öngören, Reşat. "Vefa Tekkesi ve Osmanlı'da Devlet Tekke-Medrese İlişkileri". *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*. ed. Şevket Kamil Akar. 109-119. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadîsi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Özel, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öztürk, Levent. "Manastır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/560-562. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Paker, K. Oya. "Bireyselleşme Ekseninde Farklılaşan Din Temsillerimiz". *Eskiyeni* 19 (13 Aralık 2010), 113-119.
- Polat, Fethi Ahmet. *Kur'ân'a Göre Ruhbanlık Ve Rabbanilik*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî. 1 Cilt. Dimeşk - Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye - Dâru'l-Kalem, 1412.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsiru'l-Menâr*. thk. İbrahim Şemseddin. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-. *Musnedu'r-Rûyânî*. thk. Eymen 'Alî Ebû Yemânî. 2 Cilt. Kahire: Muessesetu Kurtuba, 1416.
- Said b. Mansur, Ebû Osman el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403.
- Salar, Hatice. *Hristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzaffer Şemsüddin et-Türki el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434.
- Şahin, Nadide. *Hristiyanlık'ta Ruhbanlık Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Tarık b. İvedullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-. *el-Mu'cemu's-Sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc. 2 Cilt. Beyrut - Amman: el-Mektebü'l-İslami - Dâru Ammâr, 1405.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Câmi'u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. thk. Şuayb Arnavut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1415.
- Tayâlisî, Ebu Dâvud Süleyman b. Dâvud b.el-Cârûd et-. *el-Müsned*. thk. Muhammed b.

- Abdümühsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Tûfî, Ebu'r-Rebi' Necmuddin Süleyman b. Abdilkavi et-. *et-Ta'yîn fî Şerhi'l-Erba'în*. thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman. Beyrut - Mekke: Müessesetü'r-Reyyân - el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419.
- Türker, Ömer. *Anlamı Tamamlamak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. "Ruhbanlık ve Tasavvuf". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13 (2004), 9-23.
- Yardım, Ali. "Adî b. Hâtim et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/380. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza ez-. *Tâcu'l-Arûs*. thk. Cemâ'atün mine'l-Muhakkikîn. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-. *Târihu'l-İslam*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-. *el-Fâik fî Garibi'l-Hadis*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-. *Esâsü'l-Belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Zıyâuddin el-Makdisi, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid. *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hızır, 1420.
- Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî ez-. *Şerhu'l-Muvatta'*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1424.